

Taakafbakening: houdbaarheid in toekomstig pensioenstelsel

*Erik Lutjens
Hans van Meerten*

DESIGN PAPER 232

DESIGN PAPERS zijn onderdeel van de **refereed Industry Paper Series**, dat wil zeggen beoordeeld en geaccordeerd door de Netspar Editorial Board. Ze bediscussiëren het ontwerp van (een component van) een pensioensysteem of -product, analyseren de doelstelling en bieden mogelijkheden voor het verbeteren van de doeltreffendheid ervan. Dit type paper is toegankelijk geschreven voor specialisten uit de sector, verantwoordelijk voor het ontwerpen van de besproken component. Design Papers bevatten een sectie waarin de auteurs naar aanleiding van de analyse hun eigen mening geven. Design Papers worden ter bespreking gepresenteerd bij Netspar evenementen, waarbij de panelleden bestaan uit vertegenwoordigers van academici en partners uit de sector, samen met internationale wetenschappers. Netspar Design Papers worden voor publicatie beoordeeld door de Netspar Editorial Board.

Colofon

Netspar Design Paper 232, augustus 2023

Editorial Board

Mark-Jan Boes – VU Amsterdam
Andries de Grip (voorzitter) – Maastricht University
Marcus Haveman (NN)
Arjen Hussem – PGGM
Kristy Jansen – University of Southern California
Agnes Joseph – Achmea
Serge Mans – AEGON
Raymond Montizaan – Universiteit Maastricht
Alwin Oerlemans – APG
Maarten van Rooij – De Nederlandsche Bank
Mariëtte Sanderse – PMT
Peter Schotman – Universiteit Maastricht
Erik Schouten – Ministerie van Financiën | Belastingdienst
Frank Smudde – APG
Jeroen Wirschell – PGGM
Marianne Zweers – a.s.r.

Ontwerp

B-more Design

Vormgeving

Bladvulling, Tilburg

Redactie

Jolanda van den Braak, Nijmegen
Netspar

Design Papers is een uitgave van Netspar. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

INHOUD

<i>Samenvatting</i>	4
<i>Summary</i>	5
1. <i>INLEIDING: aanleiding, onderwerp en doel</i>	6
1.1 <i>Regels taakafbakening</i>	6
1.2 <i>Ontwikkelingen</i>	6
1.3 <i>Doel</i>	7
2. <i>DE REGELS VAN TAAKAFBAKENING: historie en huidig</i>	9
2.1 <i>Inleiding</i>	9
2.2 <i>Historie</i>	9
2.3 <i>Domeinafbakening</i>	11
2.4 <i>Productafbakening</i>	14
2.5 <i>Gerelateerd aan taakafbakening</i>	16
2.6 <i>De PPI</i>	21
2.7 <i>Afsluiting</i>	21
3. <i>ONTWIKKELINGEN: effect op taakafbakening</i>	23
3.1 <i>Ontwikkelingen ten aanzien van domein</i>	23
3.2 <i>Ontwikkelingen ten aanzien van pensioenregeling (de Wtp)</i>	24
3.3 <i>Ontwikkelingen op het terrein van de verplichtstelling</i>	28
3.4 <i>Betekenis voor taakafbakeningsregels</i>	30
4. <i>Taakafbakening en EU Recht</i>	32
4.1 <i>Inleiding</i>	32
4.2 <i>Interne markt en de rol van het EU Hof</i>	32
4.3 <i>EU-aspecten van de taakafbakening</i>	35
4.4 <i>PEPP, het begrip 'verzekeren' en 'derde pijler' producten</i>	39
4.5 <i>Denkrichtingen</i>	49
5. <i>SLOTBESCHOUWING EN AANBEVELINGEN</i>	51

Affiliaties

Erik Lutjens – hoogleraar pensioenrecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Hans van Meerten – hoogleraar europees pensioenrecht aan Universiteit Utrecht

Samenvatting

De regels van taakafbakening hebben een geschiedenis van ruim honderd jaar. Het doel van deze regels is om oneerlijke concurrentie door pensioenfondsen met verzekeraars te voorkomen. Daartoe bevat de taakafbakening domein- en productregels. De domeinregels houden in dat pensioenfondsen slechts binnen een afgegrensde werkingssfeer voor werkgevers pensioenregelingen mogen uitvoeren. De productregels houden in dat pensioenfondsen zich moeten richten op collectieve pensioenregelingen en slechts in beperkte mate en onder voorwaarden individuele aanvullende pensioenregelingen mogen uitvoeren.

Wij constateren dat de domeinafbakening scheuren vertoont door de komst van pensioenuitvoerders zonder domeinafbakening. Door de Wet toekomst pensioenen zal het product pensioen individueler worden. Het pensioen schuift op van het (oorspronkelijke) veelal collectieve sociale product naar een (meer) individueel – complex – financieel product, waarbij er meer behoefte zal zijn om individuele keuzes te maken. De ruimte hiervoor zal ook toenemen.

Wij signaleren dat de regels van taakafbakening er niet op gericht zijn om voor pensioendeelnemers de meest passende pensioenregeling, in de tweede of derde pijler of een combinatie daarvan, te kunnen aanbieden, maar – uitsluitend – op het inperken van de activiteiten van pensioenfondsen. Dit behoeft herbeoordeling gezien de volgende ontwikkelingen: een beweging naar meer individuele en aanvullende producten, de vervaging van de domeinregels, de technologische innovatie die aanbieders in staat stelt klanten op gemakkelijke wijze te benaderen en de komst van de premiepensioeninstelling en het pan-Europese pensioenproduct als aanbieders van individuele – vaak kostenefficiënte – producten.

De regels over taakafbakening lijken doorgeschoten in het beperken van het marktoptreden door pensioenfondsen. Tegelijk moeten we ons ervan bewust zijn dat de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds een belangrijke beperking (blijft) meebrengen ten aanzien van het optreden op de pensioenmarkt van zowel andere pensioenuitvoerders – volgend uit de aard en het rechtsgevolg van de verplichtstelling – als van de verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen zelf. Dit om oneerlijke concurrentie door het verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfonds met andere pensioenuitvoerders tegen te gaan.

Summary

The rules of task boundary between pension funds and insurance companies have a history of more than hundred years. The rules are aimed at preventing unfair competition between pensionfunds and insurers. To this end, the task boundary contains domain rules and product rules. The domain rules mean that pension funds may only operate pension schemes for employers within a limited scope. The product rules mean that pension funds must focus on group pension schemes only to a limited extent and may, under certain conditions, operate individual supplementary pension schemes. We note that the domain demarcation is showing cracks due to the arrival of pension providers without domain demarcation. We have further analyzed that the pension product will become more individual as a result of the Future Pensions Act. The pension is shifting from the (original) often collective social product to a (more) individual – complex – financial product, which will create more need and room for making individual choices.

We note that the rules for delineating tasks are not aimed at offering pension participants the most suitable pension scheme, in the second or third pillar or a combination thereof, but – exclusively – at limiting the activities of pension funds. This seems outdated given the development towards more individual and additional products, but also the blurring of domain rules, the technological innovation that enables providers to approach in an easy way, the arrival of the PPI ('premiepensioeninstelling') and the PEPP ('pan-Europese pensioenproduct') as providers of individual – often cost efficient – products.

Given the developments in limiting market entry by pension funds, the rules on task delineation appear to have gone too far, without prejudice to the fact that the administration of collective, including mandatory, pension schemes also has added value and must remain possible. At the same time, it is important to be aware that the mandatory participation in an industry-wide pension fund (continues to) entail an important restriction with regard to the performance on the pension market of both other pension providers – following from the nature and legal consequences of the mandatory participation – and of the mandatory industry-wide pension funds themselves – this in order to prevent unfair competition by the mandatory industry-wide pension fund with other pension providers.

1. INLEIDING: aanleiding, onderwerp en doel

1.1 Regels taakafbakening

De taakafbakening tussen pensioenfondsen en andere pensioenuitvoerders, verzekeraars en premiepensioeninstellingen (PPI's) bestaat uit regels over domein- en productafbakening voor pensioenfondsen. De regels zijn deels gebaseerd op het recht van de Europese Unie (EU). In het bijzonder gaat het hier om de regel dat een pensioenfonds slechts activiteiten in verband met pensioen verricht (artikel 116 Pensioenwet: het verbod van nevenactiviteiten, gebaseerd op richtlijn 2016/2341/EU/IBPV¹). De regels over taakafbakening komen tevens voort uit invulling van Nederlands gedreven inzichten over marktordening, mede vanuit de gedachte dat pensioenfondsen niet 'oneerlijk' zouden moeten kunnen concurreren met – met name – verzekeraars. Op basis van die inzichten beperken de regels over taakafbakening het marktoptreden van pensioenfondsen. De meest ultieme vorm van marktordening ligt hierbij overigens in de verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds.^{2 3} Voor premiepensioeninstellingen ('PPI's') is het marktoptreden beperkt doordat een PPI gericht moet zijn op de uitvoering van premieregelingen en andere regelingen zonder verzekeringstechnisch risico die als arbeidsgerelateerde pensioenregelingen zijn aangemerkt.

1.2 Ontwikkelingen

Een aantal ontwikkelingen roept de vraag op of de regels van taakafbakening aan herijking toe zijn. Denk aan:

- de introductie van het algemeen pensioenfonds en de PPI waarvoor geen of een andere domeinafbakening geldt;
- de opkomst van het multi-bedrijfstakfonds dat voor meer bedrijfstakken de pensioenregeling uitvoert, met verwatering van de domeinafbakening;

1 Richtlijn betreffende de werkzaamheden van en het toezicht op instellingen voor bedrijfspensioenvoorziening (IBPV's), hierna ook aan te duiden als IORP-richtlijn of als IORP II. Dit laatste ter onderscheiding van de eerste versie van deze richtlijn, richtlijn 2003/41, verder ook aangeduid als IORP I.

2 Gebaseerd op de Wet verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds 2000. Wij begrijpen onder de verplichte bedrijfstakpensioenfondsen ook de verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds op andere wettelijke grondslagen, zoals de verplichte deelneming in het Pensioenfonds ABP op grond van de Wet privatisering ABP.

3 Ter voorkoming van misverstand: dit onderzoek gaat nadrukkelijk niet – behoudens enkele opmerkingen – over de (houdbaarheid) van de verplichtstelling als zodanig.

- de wens tot uitvoering van pensioenregelingen voor zelfstandigen, ook op vrijwillige basis;
- de inrichting van het toekomstig pensioenstelsel met een (meer) individueel pensioencontract en algemener de druk tot het aanbieden van ruimere vrijwillige keuzemogelijkheden aan pensioendeelnemers;
- de toegenomen mogelijkheden voor buitenlandse pensioenaanbieders om de Nederlandse markt te betreden;
- de introductie van het PEPP en andere EU-ontwikkelingen;
- de discussie over de grenzen van het verbod van nevenactiviteiten en de (on)duidelijkheid over die grenzen.

Deze ontwikkelingen doen drie vragen rijzen:

- zijn de regels van taakafbakening duidelijk en eenduidig?
- wordt de doelstelling van de taakafbakening nog bereikt?
- is de taakafbakening nog langer houdbaar in het licht van de EU-ontwikkelingen?

Is een of meer van deze vragen ontkennend te beantwoorden? Dan is de vervolgvraag of wijzigingen – met inbegrip van het toezicht op taakafbakening – gewenst of noodzakelijk zijn. Het is hierbij van belang om na te gaan of de achterliggende redenen voor de marktordening – het voorkomen van oneerlijke concurrentie door pensioenfondsen – door de genoemde ontwikkelingen niet in het tegendeel zijn gekeerd en of er niet een rechtens ontoelaatbare of minstens ongewenste beperking van het marktkoptreden door pensioenfondsen en andere uitvoerders in de tweede pijler is ontstaan.

1.3 Doel

Het doel van dit paper is:

- in beeld te brengen hoe de ontwikkelingen impact hebben (gehad) op de marktpositie van de diverse pensioenuitvoerders, in het bijzonder de pensioenfondsen;
- een analyse te geven van de impact van EU-recht op de regels van taakafbakening;
- de vraag te beantwoorden of de regels van taakafbakening houdbaar zijn gelet op a) het juridische kader (met name EU-recht) en b) de doelstelling van marktordening;
- voorstellen te formuleren voor een – mogelijke – andere invulling van de taakafbakening.

Wanneer verschillende visies of juridische denklijnen mogelijk zijn, onderbouwen we de interpretaties die daaraan ten grondslag liggen. In hoofdstuk 2 beschrijven we de historie en de huidige regels van taakafbakening.⁴ Hoofdstuk 3 gaat over het effect van de ontwikkelingen, waaronder de invloed van de Wet toekomst pensioenen (Wtp). In hoofdstuk 4 gaan wij in op de betekenis van het EU-recht. Hoofdstuk 5 geeft een slotbeschouwingen en aanbevelingen.

4 Onder de huidige regels verstaan wij de regels zoals die gelden voor invoering van de Wet toekomst pensioenen.

2. DE REGELS VAN TAAKAFBAKENING: historie en huidig

2.1 Inleiding

De regels van taakafbakening reguleren de ruimte voor en begrenzen het marktoptreden van pensioenuitvoerders. Het historische doel van de regeling van de taakafbakening is het tegengaan van oneerlijke concurrentie door pensioenfondsen ten opzichte van verzekeraars. Dat gebeurt enerzijds door beperkingen te stellen aan de klantenkring – ofwel het domein – waarvoor een pensioenfonds mag werken (de *domeinafbakening*). Anderzijds gaat het om het opleggen van een bepaalde mate van solidariteit aan pensioenfondsen, gebaseerd op de aanname dat het genereren van solidariteit het bestaansrecht van pensioenfondsen vormt.⁵ Dit vertaalt zich in eisen aan de productvoering door pensioenfondsen (de *productafbakening*). De Memorie van Toelichting bij de Pensioenwet merkt op dat de producteisen 'waarborgen dat de traditionele wezenskenmerken van pensioenfondsen, collectiviteit en solidariteit, tot uiting komen in alle producten die pensioenfondsen aanbieden.'⁶ Daarmee is het doel van de producteisen duidelijk gemaakt. Ook voor PPI's gelden beperkingen voor hun marktoptreden, zowel ten aanzien van het domein als ten aanzien van het product.

Een bijzonderheid in de regulering van het marktoptreden van pensioenuitvoerders komt voort uit de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds. Deze verplichte deelneming beperkt in wezen het marktoptreden van andere pensioenuitvoerders, terwijl er ook grenzen zijn gesteld aan het marktoptreden van verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfonds. De regel dat een verzekeraar zich dient te beperken tot het uitoefenen van het verzekeringsbedrijf (artikel 2:27 Wet op het financieel toezicht (Wft)) beperkt het marktoptreden van verzekeraars, maar dit zien wij niet als regeling van taakafbakening. Hieronder geven wij een korte duiding van de inhoud van regels van taakafbakening en verwijzen verder naar de literatuur.⁷

2.2 Historie

De historie van de taakafbakening laat zien dat het hete hangijzer voortdurend was of pensioenfondsen verzekeringsovereenkomsten mochten uitvoeren zonder gebonden

5 *Kamerstukken II* 2005/06, 30 413, nr. 3, p. 25, met verwijzing naar *Kamerstukken II* 1998/99, 26 537, nrs. 1 en 2.

6 *Kamerstukken II* 2005/06, 30 413, nr. 3, p. 70.

7 Asser/Lutjens, Pensioen, 2019, nr. 729, I. Witte, 'Het algemeen pensioenfonds en de taakafbakening', Netspar Design Paper 33, 2014., R.H. Maatman e.a., 'Onderneming en pensioen (Onderneming en recht, nr. 64)', 2011, par. 16.5.1.

te zijn aan de voor verzekeraars geldende regels. Al bij de Wet op het levensverzekeringsbedrijf (WOL) uit 1992⁸ was dit een aandachtspunt. De ondernemingspensioenfondsen waren van de WOL uitgezonderd, bedrijfstakpensioenfondsen⁹ vielen er wel onder. Het werd namelijk een te grote belemmering voor de ontwikkeling van bedrijfstakpensioenfondsen gevonden dat de eisen van de WOL van toepassing waren. Bij wetswijziging in 1929 werden ook bedrijfstakpensioenfondsen buiten de WOL geplaatst.¹⁰

Dit impliceerde dat pensioenfondsen zonder de beperkingen die voor verzekeraars gelden niet alleen collectieve, maar ook individuele en vrijwillige verzekeringen konden afsluiten. Hier ligt de bron van de ook vandaag nog actuele discussie in hoeverre pensioenfondsen dergelijke verzekeringsactiviteiten kunnen verrichten. De discussie kwam weer terug bij invoering van de Wet betreffende verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds (Wet Bpf) uit 1949.¹¹ Wettelijke beperkingen werden toen alleen gesteld voor verzekeringen voor werknemers die niet in de bedrijfstak werkzaam zijn (een vroeg element van domeinafbakening). Ook legden bedrijfstakpensioenfondsen zichzelf via een 'gentlemen's agreement' met verzekeraars op om slechts collectieve verzekeringen voor werkgevers uit te voeren.¹²

Markeerpunten in de historie zijn vervolgens:

- De na invoering van de Wet toezicht verzekeringsbedrijf (Wtv)¹³ opgekomen discussie of een pensioentoezegging met een 100 procent werknemersbijdrage (opgekomen bij invulling van het zogenoemde WAO-hiaat met alleen een werknemersbijdrage) door pensioenfondsen mag worden uitgevoerd (zonder aan de Wtv te hoeven voldoen), met de door het College van Beroep voor het bedrijfsleven (CBb) overgenomen interpretatie van De Nederlandsche Bank (DNB) dat een pensioentoezegging een werkgeversbijdrage van minstens 50 procent eist;¹⁴

8 Wet van 22 december 1922, Stb. 1992, 716.

9 Toen bedrijfspensioenfondsen genoemd.

10 Wet van 29 april 1929, Stb. 1929, 202.

11 Wet van 17 maart 1949, Stb. J 121.

12 Zie voor deze geschiedenis E. Lutjens, 50 jaar Wet Bpf, 1999.

13 Wet van 18 december 1985, Stb. 1985, 705.

14 College van Beroep voor het bedrijfsleven, 31 mei 1994, zaak 93/08834/078/202, niet gepubliceerd, maar besproken en geannoteerd door E. Lutjens, 'Pensioentoezegging vereist reële werkgeversbijdrage', *Tijdschrift voor Pensioenvraagstukken*, juni 1994. Zie over de achtergrond ook W.P.M. Thijssen, 'WAO-vervangende verzekeringen en de afbakening van het terrein voor verzekeraars en pensioenfondsen', *Tijdschrift voor Pensioenvraagstukken* februari 1994, p. 4-11.

- De reactie hierop met de omschrijving van het begrip pensioentoezegging in het Besluit Pensioentoezegging¹⁵ volgens welke omschrijving het voldoende was dat 'in de arbeidsverhouding in pensioen wordt voorzien';¹⁶
- De invoering van de regeling Taakafbakening¹⁷, waarmee inhoudelijk eisen werden gesteld aan de door pensioenfondsen uitgevoerde pensioenregelingen.

Dat zijn de producteisen die zijn overgenomen in de Pensioenwet en hierna in paragraaf 2.4.3 worden besproken. Daarbij is in de Wft thans vastgelegd dat de uitvoering van een pensioenovereenkomst in de zin van de Pensioenwet niet is aan te merken als uitoefening van het verzekeringsbedrijf (artikel 1:15 Wft).

Specifiek in relatie tot verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen komt hier een element bij. Enerzijds beperkt het aan het verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfonds toekomstende uitsluitend recht tot uitvoering van de onder de verplichtstelling vallende pensioenregeling de markttoegang voor andere pensioenuitvoerders. Anderzijds is er beleid ontwikkeld gericht op het beperken van het markoptreden van verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen, buiten de uitvoering van de onder de verplichtstelling vallende pensioenregeling. Dit laatste gebeurt vanuit de visie dat een verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds dankzij de verplichtstelling een concurrentievoorsprong heeft, die misbruikt of oneerlijk gebruikt kan worden.¹⁸

2.3 Domeinafbakening

2.3.1 Inleiding

De domeinafbakening beperkt het werkterrein ofwel de werkingssfeer van pensioenfondsen gerelateerd aan de klantenkring waarvoor zij mogen werken. Het beperkt de mogelijkheid voor werkgevers om zich aan te sluiten bij een willekeurig pensioenfonds van hun keuze. De domeinafbakening wordt beschouwd als element van voor pensioenfondsen kenmerkend geachte solidariteit, doordat een pensioenfonds slechts voor een bepaalde afgebakende groep werkgevers mag werken. Het domein is per pensioenfonds ingevuld door de Pensioenwet. Richtlijn 2016/2341/EU (IPBV/IORP)

¹⁵ Besluit van 23 december 1996, Stb. 1997, 36.

¹⁶ Dus zonder enige inhoudelijke eis, behalve dat er sprake moet zijn van pensioen, waarmee de deur voor uitvoering van vrijwillige individuele pensioenvoorzieningen wijd opengezet werd, zie E. Lutjens, 'Invulling begrip pensioentoezegging', *Pensioen & Praktijk* 1996/9, p. 3–12 en E. Lutjens, 'De flexibele pensioentoezegging: het onderscheid tussen pensioenfondsen en verzekeraars vervaagt!', *Tijdschrift voor Pensioenvraagstukken* februari 1997, p. 6–9.

¹⁷ Regeling van 20 december 2000, Stcrt. 2000, 249

¹⁸ *Kamerstukken II* 2005–06, 30413, 3, p. 69.

inzake instellingen voor bedrijfspensioenvoorzieningen stelt geen regels voor het domein van een IBPV.

2.3.2 De domeinregels per pensioenfonds

Voor een *ondernemingspensioenfonds* is het domein een onderneming of een groep als bedoeld in artikel 2:24b BW (definities in artikel 1 Pensioenwet).

Voor een *bedrijfstakpensioenfonds* is het domein een of meer bedrijfstakken (definitie in artikel 1 Pensioenwet). Dit wordt nader ingevuld door het omschrijven van de bedrijfsactiviteiten van de bedrijfstak (artikel 111 lid 2 Pensioenwet inzake de omschrijving van de werkingssfeer in de statuten van het fonds). Voor de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds geldt dit eveneens.¹⁹

Voor een *algemeen pensioenfonds* is niet bij wet een domeinbeperking gesteld, of anders gezegd: er is een open domein (definitie in artikel 1 Pensioenwet).²⁰

2.3.3 Scheuren

Wij constateren dat de introductie van het algemeen pensioenfonds²¹ door het ontbreken van domeinregels bij dit fonds een scheur heeft veroorzaakt in de argumentatie dat het karakter van een pensioenfonds gelet op de inherente solidariteit noopt tot een beperking in het domein.

Tegelijkertijd is die scheur – en eigenlijk ook al voor de komst van het algemeen pensioenfonds – veroorzaakt door het diffuse begrip ‘bedrijfstak’ bij een bedrijfstakpensioenfonds, in combinatie met de mogelijkheid dat een bedrijfstakpensioenfonds voor meer dan een bedrijfstak werkt. De omschrijving van bedrijfsactiviteiten is aan de sociale partners die betrokken zijn bij de vormgeving van het bedrijfstakpensioenfonds. Zij bepalen wat onder een bedrijfstak wordt verstaan. Om van een bedrijfstak te spreken, is wel geopperd dat de bedrijfsactiviteiten gelijksoortig moeten zijn.²² Dat is echter geen wettelijke eis.²³ In de praktijk van

19 Zie de Beleidsregels toetsingskader Wet Bpf 2000, Stb. 2011, 22535 zoals nadien gewijzigd.

20 Waar niet aan afdoet dat binnen een algemeen pensioenfonds meerdere collectiviteitskringen kunnen bestaan.

21 Per 1 januari 2016, Wet van 23 december 2015, Stb. 2015, 549.

22 Zie de beschikking van de staatssecretaris van SZ van 13 juli 1953, Stcrt. 1953, 136 waarin wordt gesproken van een ‘min of meer [...] afgerond geheel’. E.J. Offerhaus, ‘Bedrijfspensioenfonds’, diss. 1953, spreekt over het uitoefenen van ‘eenzelfde’ bedrijf, H. Thierry, ‘Pensioen- en spaarfonds’, 1955, over ‘nagenoeg eenzelfde productieproces’ en P.M. Tulfer, ‘Pensioenen’, 1986 over ‘gelijkgerichte activiteiten’.

23 Volgens de wetsgeschiedenis zijn de grenzen ook welbewust ruim getrokken zodat ‘alle praktisch mogelijk te achten combinaties’ er onder zijn te brengen, Memorie van Antwoord bij Wet Bpf 1949, *Kamerstukken II* 1948–49, 785, 5, p. 15.

werkingssfeeromschrijvingen is gelijkgerichtheid niet scherp te constateren, als gevolg van de vaak zeer ruime omschrijving van activiteiten. Bovendien doet de gelijksoortigheid er niet toe omdat een bedrijfstakpensioenfonds voor meer bedrijfstakken mag werken. Daarnaast kan de relevantie van de domeinafbakening ernstig genuanceerd worden wanneer er geen drempel is gesteld aan de mate waarin een onderneming de bedrijfsactiviteiten moet verrichten (geen hoofdzaakcriterium). Een onderneming die de onder de werkingssfeeromschrijving vallende bedrijfsactiviteiten in (zeer) beperkte mate verricht, valt dan al binnen het domein van het bedrijfstakpensioenfonds.²⁴

2.3.4 Vrijwillige aansluiting buiten werkingssfeer

Het domein van een bedrijfstakpensioenfonds is nog verder op te rekken doordat een onderneming die niet de in de werkingssfeeromschrijving (in de statuten) genoemde bedrijfsactiviteiten verricht, zich toch kan aansluiten bij een bedrijfstakpensioenfonds. Dit is op grond van artikel 121 Pensioenwet echter alleen mogelijk als de onderneming:

- de loonontwikkeling en sociale fondsen volgt die van de bedrijfstak waarin het bedrijfstakpensioenfonds werkzaam is;
- een groepsband heeft met een werkgever die onder de werkingssfeer van het bedrijfstakpensioenfonds valt, of
- de aansluiting aansluitend gebeurt aan de periode dat de onderneming onder de werkingssfeer viel.

Dit laatste is relevant voor zowel het geval dat de werkingssfeer van het bedrijfstakpensioenfonds wordt beperkt als het – meer aannemelijke – geval dat de activiteiten van de onderneming wijzigen. Bij ruime werkingssfeeromschrijvingen en met name ook indien geen hoofdzaakcriterium geldt, zal de behoefte voor deze vrijwillige aansluitingen gering(er) zijn.

24 Een weging naar de mate waarin die activiteiten worden verricht is dan niet aan de orde, zoals werd beslist door Hof Arnhem-Leeuwarden 13 december 2022, ECLI:NL:GHARL:2022:10647, PJ 2023/24 inzake bpf Houtverwerkende industrie en door Rechtbank Midden-Nederland 22 februari 2023, ECLI:NL:RBMNE:2023:752 inzake Bpf MITT. Rechtbank Den Haag 10 januari 2023, ECLI:N:RBDHA:2023:3046. PJ 2023/35 oordeelde daarentegen inzake Bpf MITT dat er een ondergrens heeft te gelden van de mate waarin activiteiten worden verricht. Het ontbreken van een hoofdzaakcriterium kan ingeval de hoofdzaak van activiteiten de werkingssfeer onder een andere verplichtstelling valt, tot overlap leiden. De bij Bpf MITT betrokken sociale partners werken volgens mededeling van PensioenPro, 4 mei 2023, aan de mogelijkheid van een vrijstelling van verplichte deelneming in Bpf MITT ingeval een onderneming minder dan de helft van de omzet uit MITT-activiteiten haalt en tevens een andere verplichtstelling van toepassing is.

2.3.5 *Vrijwillige aansluiting na uitbreiding werkingssfeer*

Artikel 121 Pensioenwet noemt voorwaarden waaronder vrijwillige aansluiting buiten de werkingssfeer mogelijk is. Deze moeten ook in acht worden genomen bij vrijwillige aansluiting ingeval een verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds de werkingssfeer uitbreidt tot (een deel van) een bedrijfstak waarvoor de verplichte deelneming niet geldt (artikel 121a Pensioenwet). Dit is een beperking van het marktoptreden voor alleen verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen.

2.4 Productafbakening

2.4.1 *Verbod nevenactiviteiten*

Een pensioenfonds mag slechts activiteiten verrichten in verband met pensioen en werkzaamheden die daarmee verband houden (artikel 116 Pensioenwet). Dit is gebaseerd op artikel 7 van de IBPV II-richtlijn en wordt om die reden verder besproken in het EU-deel (paragraaf 4.3.2). Wij merken hier op dat het begrip 'werkzaamheden in verband met pensioen' in de Pensioenwet, niet noodzakelijk hoeft samen te vallen met het begrip in de richtlijn. Althans, de nationale wetgeving mag in beginsel op een aantal punten meer beperkingen aan pensioenfondsen opleggen indien dat op grond van inzichten van marktordening wenselijk wordt geacht.

Hier gaan wij in op de vraag of een pensioenfonds een regeling voor vervroegde uittreding ('RVU') mag uitvoeren: is dat een – toegestane – pensioenactiviteit of een – verboden – nevenactiviteit? Deze vraag is laatstelijk opgekomen bij de behandeling van het wetsvoorstel dat onder meer de tijdelijke versoepeling van pseudo-eindheffing op regelingen voor vervroegde uittreding (hierna RVU) regelt.²⁵

²⁶ In de geschiedenis van totstandkoming van het verbod van nevenactiviteiten is opgemerkt: 'Het uitgangspunt hierbij is dat pensioenfondsen hun activiteiten beperken tot de zogenoemde kernactiviteiten, zoals fondsbeheer, de administratieve uitvoering van een pensioenregeling, het beleggen en de informatieverschaffing aan de deelnemers.'²⁷ Dat lijkt te duiden op heel erg weinig tot geen ruimte om een RVU uit voeren. Die valt immers niet onder het pensioenbegrip van de Pensioenwet. In de wetsgeschiedenis van de Pensioenwet staat een tweeslachtige opmerking over toenmalige VUT-uitkeringen: 'VUT-uitkeringen zijn in artikel 2, vijfde lid, expliciet uitgezonderd van het pensioenbegrip, maar gezien de nauwe samenhang tussen beide

²⁵ *Kamerstukken I en II*, 35555.

²⁶ Nota naar aanleiding van het verslag aan de Eerste Kamer, *Kamerstukken I*, 2020–21, 35555, G, p. 16–17.

²⁷ *Kamerstukken II* 2004–05, 30104, 3.

acht de regering het niet bezwaarlijk dat pensioenfondsen VUT-regelingen uitvoeren. Het uitvoeren van VUT-regelingen kan, net als de uitvoering van spaarregelingen voor gemoedsbezwaarden, worden gezien als werkzaamheden die verband houden met pensioen. Overigens moet een VUT-regeling wel door een aparte rechtspersoon worden uitgevoerd.²⁸ Kan deze regeling nou wel door een pensioenfonds worden uitgevoerd of moet dit in een aparte (andere) rechtspersoon worden geplaatst? Is er zo al onzekerheid over de vroegere VUT-regelingen, de huidige RVU-regelingen, die eigenlijk alleen maar een fiscale grondslag hebben, zijn niet of nauwelijks op solidariteit gebaseerd en staan wel ver af van de karakteristiek van solidariteit die voor een pensioenfonds kenmerkend wordt geacht. Wij delen daarom de visie van de minister dat pensioenfondsen geen RVU mogen uitvoeren.²⁹

2.4.2 Vrijwillige pensioenregeling

Een pensioenfonds mag een vrijwillige pensioenregeling alleen uitvoeren in combinatie met de basisregeling (artikel 117 Pensioenwet). De vrijwillige pensioenregeling is dat deel van de collectieve pensioenregeling waaraan de werknemer naar eigen keuze kan deelnemen; voor de basisregeling heeft de werknemer die keuze niet. Deze regel voorkomt dat een pensioenfonds een losse vrijwillige pensioenregeling uitvoert en benadrukt het belang van de collectiviteit die een pensioenfonds kenmerkt. Een nettopensioen kan overigens uitsluitend als vrijwillige pensioenregeling door pensioenfondsen worden uitgevoerd.

2.4.3 Producteisen

De Pensioenwet stelt inhoudelijke eisen aan de door een pensioenfonds uitgevoerde pensioenregelingen (artikel 118, 119 en 120 Pensioenwet). Deze eisen zijn verschillend voor een basisregeling en een vrijwillige pensioenregeling en zijn tevens verschillend voor het karakter van een uitkeringsovereenkomst, een kapitaalovereenkomst en een premieovereenkomst. Voor alle karakters geldt in de basisregeling de eis dat de werkgever ten minste 10 procent van de premie bijdraagt. Voor de vrijwillige pensioenregelingen is het uitgangspunt dat pensioenfondsen deze alleen mogen aanbieden indien de regelingen voldoende kenmerken van collectiviteit en solidariteit

28 *Kamerstukken II* 2005–06, 30413, 3, p. 248.

29 *Kamerstukken I*, 35555, K.

bevatten.³⁰ Voor de vrijwillige premieovereenkomst³¹ is dat uitgewerkt met de regel dat er óf een werkgeversbijdrage is van 10 procent óf – samengevat – bij einde van de deelneming een omzetting in een uitkering of kapitaal wordt verricht indien de basisregeling een uitkerings- dan wel kapitaalovereenkomst is. Deze producteisen geven invullen aan kenmerken van voor pensioenfondsen kenmerkend geachte solidariteit. De betekenis van het voorstel van de Wtp voor de (relevantie van deze) producteisen bespreken we in hoofdstuk 3.

2.5 Gerelateerd aan taakafbakening

2.5.1 Verbod van ringfencing

Indien een ondernemings- of bedrijfstakpensioenfonds meerdere pensioenregelingen uitvoert, zijn deze een financieel geheel (het verbod van ringfencing, artikel 123 Pensioenwet). Een algemeen pensioenfonds daarentegen houdt voor iedere collectiviteitskring een afgescheiden vermogen aan. De collectiviteitskringen zijn dus geringfenced, maar binnen een collectiviteitskring is sprake van een financieel geheel.

Dit verbod van ringfencing formuleert een van de kenmerken van solidariteit bij pensioenfondsen. Het verbod van ringfencing zorgt voor kruissubsidie tussen meerdere pensioenregelingen die het pensioenfonds uitvoert, indien er de ene regeling sprake is van een tekort, maar het pensioenfonds als geheel nog over voldoende vermogen beschikt.³²

2.5.2 Vrijwillige voortzetting

Vóórdat een deelnemer gewezen werknemer wordt, kan een pensioenuitvoerder – niet alleen een pensioenfonds – de vrijwillige voortzetting van de pensioenregeling uitvoeren (artikel 54 Pensioenwet). De voortzetting ziet op de gehele basispensioenregeling zoals die tijdens deelneming van toepassing was, inclusief de toen geldende premie. Dat wil zeggen: zowel het werkgevers- als het werknemersdeel

30 *Kamerstukken I* 2015/16, 34 255, L, p. 7.

31 Daartoe beperken wij ons omdat dit karakter veel voorkomt bij vrijwillige pensioenregeling en omdat voor de toekomst uitgaande van het voorstel voor de Wet toekomst pensioenen (*Kamerstukken II* 2021–22, 36067, 2) alleen nog premieovereenkomsten zijn toegestaan.

32 *Kamerstukken II* 2005/06, 30413, nr. 3, p. 71 en p. 252. Zie ook R.H. Maatman en A. Steneker, 'Ringfencing binnen het algemeen pensioenfonds (APF) en andere pensioenuitvoerders', Net-spar NEA Papers 60, 2015.

van de premie.³³ Partiële voortzetting is niet mogelijk.³⁴ Een tijdens deelnemerschap geldende vrijwillige pensioenregeling kan evenwel ter keuze wel of niet voortgezet worden.

De vrijwillige voortzetting is in beginsel mogelijk voor ten hoogste drie jaar, maar voor degene die winst uit onderneming geniet, geldt een periode van tien jaar. Bovendien kan dit voor de gewezen werknemer die arbeidsongeschikt is of die een periodieke uitkering ter vervanging van zijn arbeidsinkomen ontvangt, gedurende de hele periode van arbeidsongeschiktheid of het ontvangen van die uitkering. Deze mogelijkheid van vrijwillige voortzetting is een zekere oprekking van de domeinafbakening. Maar niet onbeperkt: de periode van drie respectievelijk tien jaar is gesteld omdat na verloop van tijd de binding met het domein te veel is verwaterd³⁵ en het pensioenfonds dan niet meer als uitvoerder kan optreden; dat zou de marktoordening te veel verstoren.³⁶ Dit is bij de behandeling van het voorstel voor de Wtp nog eens bevestigd: 'In het kader van de taakafbakening tussen pensioenfonds en verzekeraars is het van belang dat een pensioenvoorziening bij een bedrijfstak- of ondernemingspensioenfonds alleen van toepassing is op deelnemers die tot de werkingssfeer van dat pensioenfonds behoren'; als de gewezen deelnemer het pensioenfonds 'te lang geleden' verlaten heeft, zou het uitvoeren van de voortzetting niet meer passend zijn.³⁷ De beperking in tijd van de voortzetting geldt ook voor verzekeraars en PPI's, maar verzekeraars kunnen na die tijd een derdepijlerproduct aanbieden.

De langere periode van tien jaar in plaats van drie jaar beoogt degenen te faciliteren die als zelfstandige werkzaam zijn nadat zij gewezen werknemer zijn geworden. Zo krijgen zij ruimere mogelijkheden om aan pensioenopbouw in de tweede pijler te doen. Het voorstel voor de Wtp verruimt de voortzettingsmogelijkheden voor zelfstandigen verder (zie hoofdstuk 3). Opvallend is overigens dat de vrijwillige voortzetting niet mogelijk is voor de zelfstandige die deelneemt bij een pensioenuitvoerder en gewezen deelnemer wordt. De regel luidt dat de deelnemer 'gewezen werknemer' moet zijn. De gewezen zelfstandige kan niet vrijwillig voortzetten. Deze situatie kan zich voordoen voor de zelfstandige die onder een verplicht bedrijfstakpensioenfonds

33 Dit door de minister verduidelijk in het wetgevingsoverleg over de Wet toekomst pensioenen, *Kamerstukken II* 2022–23, 36067, 185.

34 Dit is nog eens uitdrukkelijk bevestigd bij behandeling van de Wet toekomst pensioenen, antwoord 33 bij de beantwoording van vragen in het blok 'Overig', *Kamerstukken II* 2022–23, 36067, 89, bijlage.

35 *Kamerstukken II* 2005/06, 30 413, nr. 3, p. 65.

36 *Kamerstukken I* 2005/06, 30413, C, p. 9.

37 Antwoord 10 bij de beantwoording van vragen in het blok 'Overig', *Kamerstukken II* 2022–23, 36067, 89, bijlage.

valt, zoals het bedrijfstakpensioenfonds schildersbedrijf, en dan gewezen deelnemer wordt (bijvoorbeeld omdat de zelfstandige zijn werkzaamheden staakt, elders als werknemer gaat werken of in een andere bedrijfstak waar geen verplichte deelneming geldt als zelfstandige gaat werken). Dat vinden wij een ommissie.

2.5.3 *Geen premie, wel pensioen*

Voor pensioenfondsden geldt als hoofdregel dat de deelnemer ook indien geen premie aan het fonds wordt betaald, deze toch pensioenaanspraken verwerft: de – overigens niet letterlijk in de Pensioenwet vastgelegde – regel van ‘geen premie, wel pensioen’.³⁸ De regel is als bedoeling van de Pensioenwet in de wetsgeschiedenis benoemd en volgt indirect uit enerzijds de in artikel 134 Pensioenwet opgenomen regel dat een pensioenfonds verworven pensioenaanspraken en –rechten ‘uitsluitend’ kan verminderen in de in dat artikel genoemde situatie (kort gezegd een zich niet-herstellend dekkingstekort). Anderzijds volgt dit uit de in artikel 29 Pensioenwet voor verzekeraars en PPI’s wél opgenomen mogelijkheid de pensioenverwerving onder voorwaarden te staken indien de premie niet wordt betaald.³⁹ Wij noemen deze regel hier omdat hij als element van solidariteit van een pensioenfonds kan worden gezien.

In de zogenaamde *Albany*-rechtspraak⁴⁰ heeft het Hof van Justitie van de EU (HvJ EU) de overname van premie door het bedrijfstakpensioenfonds bij faillissement van de werkgever genoemd als een van de elementen van hoge mate van solidariteit. Deze regel van ‘geen premie, wel pensioen’ kan mede daarom als een onderdeel van de voor pensioenfondsden kenmerkende solidariteit worden beschouwd en past zo bij de taakafbakening. Daar doet niet aan af dat het HvJ EU zich alleen uitsprak over het overnemen van de premie door het bedrijfstakpensioenfonds in geval van faillissement van de werkgever. Het overnemen van de premie door de regel ‘geen premie, wel pensioen’ strekt zich uit tot alle situaties waarin de premie niet is betaald en geeft mogelijk zo een nog sterkere vorm van solidariteit dan het HvJ EU indachtig had.

38 Zie hierover Asser/Lutjens, Pensioen, 2019, nr. 492.

39 Zie voor een uitgebreide bespreking van de voorwaarden Asser/Lutjens, Pensioen, 2019, nr. 493 e.v.

40 Over de vraag of de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds in overeenstemming is met het mededingingsrecht HvJ 21 september 1999, C-67/96 (*Albany*), Jur. I-05751 en ook HvJ 21 september 1999, gevoegde zaken C-115/97, C-116/97 en C-117/97 (*Brentjens*), Jur. I-06025 en HvJ 21 september 1999, C-219/97 (*Drijvende Bokken*), Jur. I-05121.

2.5.4 Shopbeperking

Voor pensioenfondsen gelden andere – meer beperkende – regels ten aanzien van de waardeoverdracht bij pensioendatum – het shoppen – dan de regels die gelden voor verzekeraars en PPI's. Verzekeraars en PPI's zijn telkens verplicht mee te werken aan de waardeoverdracht op pensioendatum van aanspraken uit een kapitaal- of premieovereenkomst. Bij de overdracht naar een pensioenfonds geldt dan wel de beperking dat de (gewezen) deelnemer bij dat fonds al pensioenaanspraken heeft. Een pensioenfonds is in beginsel niet verplicht, doch slechts bevoegd mee te werken aan waardeoverdracht op pensioendatum ten aanzien van pensioenaanspraken die voortvloeien uit een kapitaal- of premieovereenkomst. Er is evenwel een verplichting voor het pensioenfonds mee te werken aan deze waardeoverdracht indien deze ertoe strekt een vastgestelde, dan wel variabele uitkering te verkrijgen, terwijl het pensioenfonds alleen variabele respectievelijk vastgestelde uitkeringen uitvoert (artikel 80 leden 1 en 2 Pensioenwet). De waardeoverdracht naar een pensioenfonds is bovendien alleen mogelijk wanneer de (gewezen) deelnemer al pensioenaanspraken bij dat pensioenfonds heeft. Dit impliceert dat individuele losstaande inkoop van pensioenaanspraken in het kader van het shoppen bij een pensioenfonds niet mogelijk is. Het komt voort uit de centrale gedachte dat een pensioenfonds slechts collectieve en op solidariteit gebaseerde regelingen uitvoert. Dit ligt in dezelfde lijn als dat een losse vrijwillige pensioenregeling niet door een pensioenfonds mag worden uitgevoerd (zie paragraaf 2.4.2).

2.5.5 Zelfstandigen

Een pensioenfonds is niet bevoegd collectieve of individuele vrijwillige pensioenregelingen uit te voeren voor zelfstandigen, behalve wanneer de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds ook betrekking heeft op zelfstandigen. Beroepspensioenfondsen en het algemeen pensioenfonds zijn bevoegd de verplichtgestelde beroepspensioenregeling uit te voeren voor zelfstandig werkende beroepsgenoten. Buiten deze gevallen van verplichtstelling volgt de onbevoegdheid tot uitvoering van een pensioenregeling voor zelfstandigen uit het systeem van de Pensioenwet. Een pensioenfonds mag immers alleen activiteiten verrichten in verband met pensioen (zie paragraaf 2.4.1) en pensioen in de zin van de Pensioenwet is het pensioen zoals overeengekomen tussen een werkgever en een werknemer (definitie artikel 1 Pensioenwet).

Dat een individuele zelfstandige zich niet bij een pensioenfonds kan aansluiten, is begrijpelijk vanuit de gedachte dat pensioenfondsen collectieve pensioenregelingen mogen aanbieden. Door het uitvoeren van individuele pensioenregelingen mogen

zij niet in concurrentie gaan treden met verzekeraars. Deze argumentatie gaat echter niet op voor collectieve afspraken die zijn gemaakt door verenigingen die optreden voor de belangen van zelfstandigen. Op grond van richtlijn 2016/2341/IPBPV mag een pensioenfonds wel uitvoering geven aan pensioenregelingen op basis van een overeenkomst met zelfstandigen (artikel 6 lid 1 richtlijn). In Nederland is al langere tijd discussie over de vraag hoe de deelname van zelfstandigen aan een pensioenregeling gestimuleerd kan worden. De stap om pensioenfondsen de bevoegdheid te geven regelingen voor zelfstandigen uit te voeren, is opgenomen in het wetsvoorstel Wtp (zie hoofdstuk 3).

2.5.6 De verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen

Als laatste aan taakafbakening gerelateerd onderwerp noemen wij de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds op grond van de Wet Bpf 2000. Door een verplichtstelling heeft het bedrijfstakpensioenfonds het uitsluitende, exclusieve, recht om de bedrijfstakpensioenregeling uit te voeren.⁴¹ De verplichtstelling veroorzaakt hiermee een vergaande vorm van marktordening – door uitsluiting van andere pensioenuitvoerders, zoals benoemd in het slot van paragraaf 2.2 – en maakt inbreuk op het mededingingsrecht op het terrein van de uitvoering van (bedrijfstak)pensioenregelingen. Bij de huidige stand van het recht is dit evenwel als een door artikel 106 lid 1 Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU) gerechtvaardigde inbreuk aan te merken vanwege het sociale belang van de verplichtstelling.⁴²

De – exclusieve – marktpositie die de verplichtstelling meebrengt, kan verstorend werken op de marktordening: verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen kunnen de marktpositie die zij dankzij de verplichtstelling hebben, mogelijk misbruiken, dan wel gebruiken om op oneerlijke wijze te concurreren met andere pensioenuitvoerders op het niet-verplichtgestelde deel van de pensioenmarkt. De vrees voor oneerlijke concurrentie ligt ten grondslag aan de ‘markt en overheid’-bepalingen in de artikelen 5, 6 en 7 Wet Bpf 2000.⁴³ Daarom is het algemeen pensioenfonds niet bevoegd een verplichtstelling uit te voeren⁴⁴, is het verbod van ringfencing niet

⁴¹ Met dien verstande dat vrijstelling van de verplichte deelneming mogelijk is, zie artikel 13 Wet Bpf 2000 en de uitwerking in het Vrijstellings- en boetebesluit Wet Bpf 2000.

⁴² Zie de aangehaalde *Albany*-rechtspraak. In de literatuur is wel de vraag opgeworpen of de verplichtstelling wel verenigbaar is met de vrije dienstverrichting en het verbod tot het maken van onderscheid naar nationaliteit, maar dit laten wij hier buiten bespreking.

⁴³ Zie voor de betekenis van deze artikelen Asser/Lutjens, 7-XI, Pensioen, 2019, nr. 315-318.

⁴⁴ Zie *Kamerstukken II* 2015/16, 32043, 91. Om dezelfde reden kan een verzekeraar of een PPI geen verplichtstelling uitvoeren.

opgeheven in geval van fusie van verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen⁴⁵ en is de beperking voor vrijwillige aansluitingen van werkgevers ingevoerd (artikel 121a Pensioenwet).⁴⁶ Hieruit blijkt dat de verplichtstelling een belangrijke impact heeft op het marktoptreden van zowel het verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfonds als andere pensioenuitvoerders.

2.6 De PPI

De PPI heeft als pensioenuitvoerder haar intrede gedaan in 2011.⁴⁷ Volgens de definitie van PPI in artikel 1:1 Wft mag een PPI premieregelingen en andere regelingen waarbij de PPI geen verzekeringstechnisch risico draagt uitvoeren, indien deze regelingen op grond van de toepasselijke wetgeving zijn aangemerkt als 'arbeidsgerelateerde pensioenregelingen'. Als zodanig zijn alleen pensioenregelingen in de zin van de Pensioenwet en de Wet verplichte beroepspensioenregeling aangemerkt.⁴⁸ Dit betekent dat een PPI door werkgevers en werknemers overeengekomen premiepensioenovereenkomsten mag uitvoeren (artikel 23 Pensioenwet) en verplichtgestelde beroepspensioenregelingen (definitie van pensioenuitvoerder in artikel 1 Wvb), maar niet vrijwillige regelingen van individuele werknemers of zelfstandigen.

2.7 Afsluiting

Wij hebben geconstateerd dat de regels van taakafbakening tot doel hebben oneerlijke concurrentie door pensioenfondsen met verzekeraars tegen te gaan. De oneerlijkheid van de concurrentie zou kunnen ontstaan omdat pensioenfondsen onder andere (toezichts)regels vallen van verzekeraars. Hiernaast speelt de opvatting dat pensioenfondsen instellingen zijn die op collectiviteit en solidariteit gebaseerde pensioenregelingen moeten uitvoeren. Dat heeft geresulteerd in de besproken domeinafbakening en vooral de productafbakening. Er zijn beperkte mogelijkheden voor pensioenfondsen om vrijwillige pensioenregelingen en vrijwillig voortgezette pensioenregelingen uit te voeren, maar alleen bij een voldoende link met collectieve basispensioenregelingen. Zo beschouwd bereiken de taakafbakeningsregels wel het beoogde doel.

We constateren echter ook dat de zo gerealiseerde marktordening ook aspecten van beheersing van de vrije mededinging heeft. De taakafbakeningsregels belemmeren immers pensioenfondsen door de domeinregels om vrijelijk klanten op

⁴⁵ Zie *Kamerstukken II* 2015/16, 34320, 2.

⁴⁶ Zie par. 2.3.5.

⁴⁷ Wet van 23 december 2010, Stb. 2010, 887.

⁴⁸ *Kamerstukken II* 2008-09, 31891, 3, p. 4 en 34 en 2009-10, 31891, 9, p. 6.

de pensioenmarkt te bedienen. Alleen voor het algemeen pensioenfonds ligt dit anders wegens het ontbreken van een domeinvoorschrift. Voor verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfonds en geldt de beperking voor het vrije marktoptreden. Maar het tegenovergestelde effect is ook waarneembaar: door het exclusieve recht dat de verplichtstelling teweegbrengt, zijn andere pensioenuitvoerders beperkt in hun marktoptreden.

Tegelijkertijd stellen wij vast dat het domein van een bedrijfstakpensioenfonds – van meet af aan – vergaand openstaat. Dat komt door het diffuse begrip ‘bedrijfsactiviteiten’, gecombineerd met de mogelijkheid dat een bedrijfstakpensioenfonds voor meerdere bedrijfstakken tegelijk de pensioenregeling uitvoert. Een beperking van de mogelijkheid om vrijelijk de uitvoering van pensioenregelingen uit de markt op te halen, ligt voor bedrijfstakpensioenfonds en nochtans in het verbod van ringfencing. Voor het algemeen pensioenfonds is dat verbod vergaand gerelativeerd doordat afzonderlijke collectiviteitskringen worden geringfenced. Naast een beperking van het marktoptreden door pensioenfonds en kunnen de producteisen innovatie belemmeren op het terrein van de vormgeving van pensioenregelingen. Dat kan des te meer het geval zijn voor verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfonds en, omdat voor behoud van de rechtvaardiging op het mededingingsrecht een voldoende mate van solidariteit tussen goede en slechts risico’s binnen het deelnemersbestand behouden moet blijven. De verplichtstelling zelf geeft ook een dwingende marktordening, zoals hierboven aangeduid.

Voor nu laten we het bij deze constatering en. Na bespreking van diverse ontwikkelingen, onder meer in het EU-recht, grijpen we hierop terug. Dan beoordelen we of de regels van taakafbakening doelmatig en houdbaar zijn.

3. ONTWIKKELINGEN: effect op taakafbakening

3.1 Ontwikkelingen ten aanzien van domein

In paragraaf 2.3.3 hebben we beschreven dat de domeinafbakening scheuren vertoont. Dat komt door de komst van pensioeninstellingen zonder domeinvoorschrift – het algemeen pensioenfonds en de PPI – en doordat het diffuse begrip van bedrijfsactiviteiten zich vergaand laat oprekken. Met name de komst van het algemeen pensioenfonds zet de houdbaarheid van de domeinafbakening onder druk. Er is vanuit marktordeningsoogpunt een argument om pensioenfonds niet vrijelijk zonder begrenzing op de pensioenmarkt aanbiedingen te laten doen, maar dat lijkt dan veeleer in de productafbakening gevonden te moeten worden. Overigens is het verbod van ringfencing volgens ons een effectievere belemmering (zie paragraaf 2.7) dan een domeinbeperking voor bedrijfstakpensioenfonds om willekeurig werkgevers aan zich te binden. Het is dan echter wel opvallend dat het algemeen pensioenfonds wel kan ringfencen (tussen collectiviteitskringen, maar het fonds kan een kring vrijelijk door het fonds inrichten als het gaat om de daarin participerende werkgevers).

Al met al is het de vraag of de domeinafbakening nog werkelijk betekenis heeft. Wij onderkennen overigens dat er in de praktijk behoefte kan zijn aan een pensioenfonds dat zich alleen richt op de uitvoering van de pensioenregeling van een onderneming of een groep, zoals dat thans voor het ondernemingspensioenfonds is voorgeschreven. Maar dat kan ook vorm krijgen in een (algemeen) pensioenfonds, zonder dat het de naam ondernemingspensioenfonds heeft. Nu is het omzetten van een ondernemingspensioenfonds naar een algemeen pensioenfonds nodig als de behoefte bestaat de pensioenregeling uit te voeren voor verschillende ondernemingen, die niet een groep vormen. Het is evenwel niet bezwaarlijk om die fondsen die alleen voor een onderneming of een groep (willen) werken, 'ondernemingspensioenfonds' te blijven noemen. Dit heeft ook het voordeel dat toegesneden regels voor onder meer de bestuurssamenstelling voor het ondernemingspensioenfonds kunnen blijven bestaan.

Verder onderkennen wij dat het voor de verplichtstelling noodzakelijk is om een duidelijke beschrijving te hebben voor welke ondernemingen de verplichtstelling geldt. De omschrijving van bedrijfsactiviteiten is daarvoor in onze ogen voorsnog wel de meest bruikbare route, mede omdat dit zo ingebed is in de cultuur. Daarop is bijvoorbeeld ook de algemeenverbindendverklaring van cao's voor een bedrijfstak gestoeld. Voor de verplichtstelling heeft het bedrijfstakpensioenfonds en het daarmee samenhangende domein daarom een nuttige betekenis.

Concluderend: de domeinafbakening is geen relevant element van taakafbakening meer sinds de introductie van het algemeen pensioenfonds. Daarmee is gegeven dat de aard van een pensioenfonds niet noodzakelijk is verbonden aan een afgebakend domein. Tegelijk concluderen wij dat het ondernemingspensioenfonds met het eigen domein betekenis kan hebben voor een duidelijke signatuur indien dit fonds voor een onderneming of groep werkt, terwijl het domein van het bedrijfstakpensioenfonds relevant blijft voor de invulling van de werkingssfeer in verband met de verplichtstelling.

3.2 Ontwikkelingen ten aanzien van pensioenregeling (de Wtp)

De Wtp brengt een grote verandering in het product – de pensioenregeling – dat door pensioenfondsen en andere pensioenuitvoerders kan en mag worden uitgevoerd. Volgens artikel 10 Wtp⁴⁹ kan een pensioenovereenkomst nog maar één karakter hebben: dat van de premieovereenkomst. Voor het pensioen dat wordt opgebouwd, kent artikel 10 lid 2 Wtp wel drie typen van de premieovereenkomst:

- de solidaire premieovereenkomst;
- de flexibele premieovereenkomst;
- de premie-uitkeringsovereenkomst.

De solidaire en de flexibele premieovereenkomst mogen door alle pensioenuitvoerders worden uitgevoerd; de premie-uitkeringsovereenkomst alleen door een verzekeraar. De solidaire premieovereenkomst moet altijd een solidariteitsreserve bevatten, ongeacht de soort pensioenuitvoerder (artikel 10a lid 3 Wtp). De flexibele premieovereenkomst kan een risicodelingsreserve bevatten, ongeacht de soort uitvoerder (artikel 10b lid 2 Wtp). Alleen bij een verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds moet bij de flexibele premieovereenkomst in de basisregeling die onder de verplichtstelling valt,⁵⁰ de risicodelingsreserve een onderdeel zijn van de pensioenovereenkomst (artikel 10b lid 8 Wtp). Deze extra eis voor een verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds beoogt voldoende solidariteit te genereren om de verplichtstelling mededingingsrechtelijk te

49 De artikelen waar wij in verband met de Wet toekomst pensioenen naar verwijzen zijn de artikelen van de Pensioenwet zoals deze na inwerkingtreding van de Wet toekomst pensioenen komen te luiden. Dat het om de tekst van het Pensioenwet-artikel ingevolge de Wet toekomst pensioenen gaat, geven wij aan door achter het artikel de aanduiding 'Wtp' te plaatsen.

50 Derhalve niet de basispensioenregeling die het bedrijfstakpensioenfonds op basis van een vrijwillige aansluiting uitvoert. Dat spreekt voor zich, want voor vrijwillige aansluitingen werkt het bedrijfstakpensioenfonds niet als verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds, maar voor de duidelijkheid is bij vierde nota van wijziging toegevoegd dat het alleen voor de onder de verplichtstelling vallende regelingen geldt, *Kamerstukken II* 2022–23, 36067, 91.

blijven rechtvaardigen.⁵¹ Datzelfde doel ligt ten grondslag aan de solidariteitsreserve, maar die moet niet alleen aanwezig zijn bij verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen, maar bij alle pensioenuitvoerders die de solidaire premieovereenkomst uitvoeren.

Artikel 17 lid 1 Wtp bepaalt dat de premie voor de premieovereenkomst voor het pensioen op opbouwbasis voor alle deelnemers een gelijk percentage van het pensioengevend loon is (uniforme, flat rate of doorsnee premie), tenzij het in artikel 220e Wtp geregelde overgangsrecht wordt gebruikt, dat is gericht op continuering van de actuariële premie. Voor het pensioen op risicobasis is een actuariële, progressieve, premie wel toegestaan. Dit geldt niet voor een verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds, waar de premie voor het pensioen op risicobasis ook uniform moet zijn (artikel 17 lid 2 Wtp). Deze bepalingen gelden echter niet voor vrijwillige pensioenregelingen (artikel 17 lid 3 Wtp). Voor verschillende pensioenregelingen die een pensioenuitvoerder uitvoert, kunnen verschillende premies worden vastgesteld. Maar ook hier geldt een afwijkende regel voor verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen: indien de verschillende pensioenregelingen dezelfde of nagenoeg dezelfde inhoud hebben, kunnen geen verschillende premies gelden (artikel 17 lid 3 Wtp).⁵²

Specifiek ten aanzien van de taakafbakening zal op grond van de Wtp het volgende gelden:

- *Het verbod van nevenactiviteiten.* Dit blijft ongewijzigd bestaan. Dit is logisch nu dit voorschrift gebaseerd is op de overeenkomstige bepaling van richtlijn 2016/2341/IBPV.
- *De vrijwillige pensioenregeling.* De nu geldende regel blijft gehandhaafd: deze mag het pensioenfonds alleen uitvoeren in combinatie met een basisregeling. Een pensioenfonds moet gericht blijven op uitvoering van collectieve regelingen. Zoals aangegeven hoeft de premie voor de vrijwillige pensioenregeling niet uniform te zijn, ook niet bij verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen.
- *De producteisen.* Deze veranderen omdat volgens de Wtp alleen nog maar een premieovereenkomst zal bestaan. De producteisen voor de uitkerings- en kapitaalovereenkomst vervallen. Voor de basis-premieovereenkomst blijft de eis van een

51 Met begrip dat die rechtvaardiging niet alleen maar afhankelijk is van de hier genoemde reserve.

52 De (nagenoeg) dezelfde inhoud kan naar ons oordeel in de premieovereenkomsten niet alleen op basis van de gelijkheid van de premie worden bepaald, maar dient dit mede op grond van kenmerken die de hoogte van de pensioenaanspraken bepalen te worden vastgesteld. Het bepaalde over de actuariële waarde als omschreven in artikel 17 lid 5 Wtp is van belang voor op de basisregeling aanvullende regelingen.

10 procent werkgeversbijdrage bestaan. Voor de vrijwillige premieovereenkomst gaat de eis gelden (artikel 120 lid 2 Wtp) dat a) de werkgever ten minste 10 procent van de premie van de vrijwillige pensioenregeling bijdraagt, of b) op de vrijwillige pensioenregeling in beginsel dezelfde regels en voorwaarden van toepassing zijn als op de basispensioenregeling en de basispensioenregeling een solidaire premieovereenkomst betreft of een flexibele premieovereenkomst met een risicodelingsreserve. Dit betekent dat als een pensioenfonds een vrijwillige pensioenregeling wil uitvoeren, maar de werkgever niet wil bijdragen, er dan altijd het solidariteits-element van de solidariteits- of risicodelingsreserve aanwezig moet zijn. Dit impliceert dat een deel van de vrijwillig door de deelnemer betaalde premie naar de solidariteitsreserve (indien deze uit premies wordt gevoed) of naar de risicodelingsreserve kan gaan en zo ten goede kan komen aan andere deelnemers. Vanuit de gedachte dat de door een pensioenfonds uitgevoerde pensioenregeling voldoende collectiviteit en solidariteit moet bevatten, is dit een beoogd gevolg van de onder b) genoemde eis aan de vrijwillige pensioenregeling.⁵³

- *Verbod ringfencing.* De eis van een financieel geheel blijft van toepassing, met dien verstande dat wanneer onder de 'oude' pensioenovereenkomst opgebouwde pensioenaanspraken niet worden overgedragen naar de nieuwe premieovereenkomst (er is geen sprake van 'invaren'), de oude en nieuwe pensioenaanspraken geringfencend mogen worden (artikel 123 lid 1 Wtp). Het verbod van ringfencing zal ook van toepassing zijn op de uitvoering van de – hieronder besproken – experimentele pensioenregeling voor zelfstandigen. Deze eis van solidariteit blijft dan dus gelden voor die regeling voor zelfstandigen.⁵⁴ Zowel de operationele reserve die een pensioenfonds zal aanhouden⁵⁵, als de solidariteitsreserve vallen binnen hetzelfde financiële geheel bij het pensioenfonds. Bij het wetgevingsoverleg heeft de minister echter opgemerkt dat de solidariteitsreserve 'echt besloten' ligt in een pensioenregeling en daarom 'wil je die kruisbestuiving [...] niet hebben'.⁵⁶ Misschien is kruissubsidie tussen pensioenregelingen bij de solidariteitsreserve niet gewenst, maar artikel 123 Wtp maakt ringfencen van deze reserve niet mogelijk. Gezien de opmerking van de minister is

53 Antwoord 12 bij de beantwoording van vragen in het blok 'Contracten', *Kamerstukken II 2022–23*, 36067, 89, bijlage.

54 Zie ook antwoord 17 bij de beantwoording van vragen in het blok 'Contracten', *Kamerstukken II 2022–23*, 36067, 89, bijlage.

55 De operationele reserve is bedoeld voor tal van operationele risico's, waaronder 'geen premie, wel pensioen', kosten voor procesvoering, herstel van fouten in pensioentoekenning door onvoldoende data in de administratie.

56 *Kamerstukken II 2022–23*, 36067, 185.

er naar ons oordeel reden te onderzoeken of ringfencing van die reserve mogelijk en gewenst is.

- *Vrijwillige voortzetting.* De regels van vrijwillige voortzetting blijven in beginsel gehandhaafd. Maar de periode waarbinnen om vrijwillige voortzetting kan worden verzocht, kan in de pensioenregeling op drie jaar worden gesteld, in plaats van de periode van negen maanden die in de wet staat (artikel 54 lid 5 Wtp).⁵⁷ Dit is vooral bedoeld om de ruimte voor vrijwillige voortzetting voor zelfstandigen te vergroten: zij hebben drie jaar de tijd om de zelfstandige activiteit tot ontwikkeling te brengen en aldus te bezien of vrijwillige voortzetting nuttig en financieel mogelijk is. Bovendien is – uitsluitend – bij wijze van overgangsrecht voor degene die vóór inwerkingtreding gewezen werknemer is geworden en als zelfstandige werkzaam is (winst uit onderneming geniet), voortzetting gedurende vijftien jaar mogelijk (artikel 220hb Wtp).⁵⁸ Voor alle andere situaties van vrijwillige voortzetting door een gewezen deelnemer die als zelfstandige werkzaam is, blijft de voortzettingsperiode tien jaar. Vrijwillige voortzetting wil zeggen dat de pensioenregeling wordt voortgezet zoals die tijdens de deelneming van toepassing was. Dat betekent dat voor deze vrijwillige voortzetting de in artikel 17 Wtp voorgeschreven uniforme premie geldt, tenzij met toepassing van artikel 220e Wtp het overgangsrecht voor de actuariële premie geldt.⁵⁹
- *Geen premie, wel pensioen.* Dit beginsel blijft voor pensioenfondsen bestaan (met de hierna te noemen nuancering voor zelfstandigen). De betekenis wordt wel wat anders, gezien het gegeven dat de pensioenregeling (slechts) het karakter van een premieovereenkomst heeft. Pensioenverwerving is bij de premieovereenkomst – veel meer – direct gekoppeld aan de betaalde premie. De regel ‘geen premie, wel pensioen’ nuanceert de koppeling tussen betaalde premie en voor pensioen bestemd vermogen of kapitaal. Deze regel blijft voor pensioenfondsen als element van solidariteit bestaan. Pensioenfondsen zullen een operationele reserve (‘stroppenpot’) moeten aanhouden om in pensioenverwerving (meer precies: aangroei vermogen of kapitaal) te voorzien indien de premie niet is betaald.
- *Shoppen.* De Wtp wijzigt de regels over het shoppen op pensioendatum vanwege de aard van de premieovereenkomst. Vanuit een solidaire premieovereenkomst zal shoppen op pensioendatum bij geen enkele pensioenuitvoerder meer mogelijk zijn.

57 Wij laten hier buiten bespreking de regels over het voortzetten van het partnerpensioen op risicobasis als bedoeld in artikel 61a Wtp.

58 In de brief van 17 oktober 2022 houdende ‘Aanscherping en voortgangsrapportage aanvalsplan witte vlek en stand van zaken advies pensioen voor zelfstandigen’, had de Stichting van de Arbeid verzocht om de termijn van tien jaar te verlengen.

59 Zie ook antwoord 11 bij de beantwoording van vragen in het blok ‘Contracten’, *Kamerstukken II* 2022–23, 36067, 89, bijlage.

Shoppen past niet bij de aard van deze premieovereenkomst. Pensioenuitvoerders zijn straks wel verplicht om mee te werken aan shoppen vanuit een flexibele premieovereenkomst, maar vanuit een pensioenfonds alleen om een vastgestelde of juist variabele uitkering te kunnen verwerven (zie paragraaf 2.5.4, artikel 80 lid 2 Wtp).

- *Zelfstandigen*. Het veelal ontbreken van pensioenopbouw bij zelfstandigen is een belangrijk onderwerp van overleg geweest bij de Wtp. Men vindt het van belang het aantal zelfstandigen zonder pensioen terug te dringen.⁶⁰ Daarop zijn enerzijds de hiervoor genoemde bepalingen inzake vrijwillige voortzetting gericht. Anderzijds bevat artikel 150a Wtp een experimenteerbepaling zelfstandigen, die de weg opent voor pensioenuitvoerders om een experimentele pensioenregeling voor zelfstandigen in te richten. Dit is uitgewerkt in het conceptbesluit experimenten pensioenregeling zelfstandigen.⁶¹ Bij een ondernemingspensioenfonds is volgens dat conceptbesluit een experiment alleen mogelijk voor zelfstandigen die werkzaamheden verrichten voor de onderneming. Bij een bedrijfstakpensioenfonds moet de zelfstandige werkzaam zijn in de bedrijfstak waarvoor het fonds een pensioenregeling uitvoert. Dit sluit aan bij de huidige domeinafbakening. Ondernemings- en bedrijfstakpensioenfonds kunnen niet buiten hun domein pensioenregelingen voor zelfstandigen aanbieden. Bij een algemeen pensioenfonds kan de experimentele pensioenregeling voor zelfstandigen in een aparte collectiviteitskring zijn ondergebracht. De regel 'geen premie, wel pensioen' zal niet gelden voor de experimentele regeling voor zelfstandigen, maar in plaats daarvan gelden de normen van artikel 29 Pensioenwet, zoals nu gelden voor verzekeraars en PPI's.⁶²

3.3 Ontwikkelingen op het terrein van de verplichtstelling

De Wtp creëert met de premieovereenkomst en daarmee samenhangende afschaffing van de doorsneemethodiek een pensioenregeling met minder solidariteitselementen dan de huidige pensioenregelingen die door verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfonds worden uitgevoerd. In de literatuur zijn er verschillende opvattingen over de

60 Artikel XIIB Wtp formuleert de zorgplicht voor de minister om het aantal werknemers zonder pensioen per 1 januari 2028 met 50 procent terug te dringen. Voor zelfstandigen is niet een zodanige zorgplicht opgelegd.

61 Bijlage bij brief van 6 oktober 2022, *Kamerstukken II* 2021/22, 36067, 28.

62 Zie hierover nader E. Lutjens, 'Tekortschietend pensioen: over zelfstandigen en witte en grijze vlekken', *Tijdschrift voor Pensioenvraagstukken* 2022/43 en Netspar paper 'Werkende met tekortschietend pensioen', 2022.

vraag of de er voldoende solidariteit overblijft om de verplichtstelling te handhaven.⁶³ Volgens de Memorie van Toelichting bij de Wtp zijn er voldoende elementen die de verplichtstelling blijven rechtvaardigen: de solidariteitsreserve in de solidaire pensioenregeling, de verplichte risicodelingsreserve bij de flexibele premieovereenkomst uitgevoerd door verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen, de regel 'geen premie, wel pensioen', het verbod van ringfencing, de dekking van arbeidsongeschiktheidsrisico's, naast het sociale belang van een acceptatieplicht van alle werknemers die onder de werkingssfeer van een verplichtstelling vallen ter voorkoming van een witte vlek.⁶⁴ ⁶⁵ Deze materie is onderdeel van een bij de EU ingesteld verzoek tot nader onderzoek, waarin gevraagd wordt of deze elementen inderdaad wel voldoende zijn.⁶⁶ Indien de verplichtstelling mededingingsrechtelijk houdbaar is, is overigens aannemelijk dat de verplichtstelling ook toelaatbaar is getoetst aan de klassieke vrije dienstverrichting.⁶⁷

Het uiteindelijke oordeel hierover moet het HvJ EU wellicht ooit geven. Een alternatief voor de huidige verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds zal in ieder geval gericht moeten blijven op verkleining van de witte vlek. Als alternatief is de verplichtstelling van de pensioenregeling wel geopperd. Dat is een optie, maar zonder een daaraan verbonden verplichte aansluiting bij een bepaalde uitvoerder – zoals bij de Wet verplichte beroepspensioenregeling – zal enkel een verplichtgestelde regeling praktisch niet efficiënt kunnen zijn.⁶⁸ Het verschil met de huidige verplichtstelling is dat de uitvoerder niet vooraf verplicht is opgelegd. Het onderzoek 'Verplichtgestelde bedrijfstakpensioenregelingen en het algemeen pensioenfonds' concludeerde dat er geen onoverkomelijke bezwaren zijn tegen verplichtstelling van een pensioenregeling, mits de onderbrenging collectief zou

63 Wel houdbaar is de conclusie van E. Lutjens, 'Analyse verplichtstelling bij pensioenakkoord houdbaar?', bijlage 5 bij *Kamerstukken I* 2019–20, 32043, AC, kritisch zijn H. van Meerten & S.L. Vlastuin, 'Is de verplichtstelling nog houdbaar?', *PensioenActualiteiten* 2021, p. 71–78.

64 *Kamerstukken II* 2021–22, 36067, 3, p. 184 e.v.

65 Zie ook antwoord 27 bij de beantwoording van vragen in het blok 'Contracten', *Kamerstukken II* 2022–23, 36067, 89, bijlage: 'Het toevoegen van een risicodelingsreserve draagt bij aan het behalen van deze doelen. Door het toevoegen van de risicodelingsreserve ontstaat risicodeling tussen huidige generaties en met toekomstige generaties.'

66 <https://www.ftm.nl/artikelen/eu-onderzoek-uitlokken-naar-nederlands-pensioenstelsel>

67 Zie laatstelijk in deze zin conclusie van AG Drijber van 9 december 2022, ECLI:NL:PHR:2022:1157. We schrijven 'klassieke', omdat dit artikel (56 VWEU) ook een discriminatieverbod kent.

68 Dat is althans de uitkomst van de analyse door E. Lutjens en F. van der Lecq, 'Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen', *Netspar Industry Paper* 138, 2020.

plaatsvinden.⁶⁹ Bij behandeling in de Tweede Kamer van het wetsvoorstel voor de Wet Bpf 2000 werd al gevraagd naar een alternatief voor de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds. Het kabinet wees bij het alternatief van de verplichtstelling van enkel de pensioenregeling op het risico van concurrentie op de arbeidsvoorwaarde pensioen tussen ondernemingen, omdat de kostprijs (de premie) afhankelijk is van het personeelsbestand.⁷⁰ Het creëren van dergelijke concurrentie door het opleggen van een verplichting, achtte de regering niet gewenst. In reactie op het voornoemde onderzoek oordeelde het kabinet dat de verplichtstelling van een pensioenregeling kan betekenen:⁷¹

'(...) (de transitie naar) een goed functionerende markt voor pensioenuitvoering. Een goed functionerende markt is van belang omdat het de keuzemogelijkheden voor sociale partners om de pensioenregeling onder te brengen vergroot. Daarnaast kan marktwerking een belangrijke prikkel zijn om te komen tot een goed pensioen tegen acceptabele uitvoeringskosten voor de deelnemer.'

Het kabinet kondigde een wetsvoorstel aan om deze transitie in gang te zetten. Daaraan is echter nog geen opvolging gegeven en bij behandeling van de Wtp zei de minister de 'majeure ingreep' die zo'n transitie vereist, thans niet opportuun te achten.⁷²

3.4 Betekenis voor taakafbakeningsregels

- *Domeinafbakening.* Voorgaande beschouwingen laten zien dat de *domeinafbakening* niet veel betekenis heeft, maar ook niet onnodig belemmerend werkt. Voor de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds blijft een duidelijke werkingssfeeromschrijving noodzakelijk. Naar ons oordeel is het doelmatig die te blijven vinden in de omschrijving van bedrijfsactiviteiten.
- *Verplichtstelling.* De minder solidariteit bevattende premieovereenkomst volgens de Wtp roept terecht de vraag op of er een voldoende mate van solidariteit aanwezig is om de verplichtstelling mededingingsrechtelijk houdbaar te achten. Hoewel de opvattingen in de literatuur niet eensgezind zijn over de houdbaarheid van de verplichtstelling en een van de auteurs van dit paper, Lutjens, ronduit positief is en de

69 Onderzoek in opdracht van het ministerie van SZW uitgevoerd L. Kok, S.G. van der Lecq, E. Lutjens, N. Rosenboom, D. Tieben en I. Witte, september 2015, zie https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2015Z21596&did=2015D43949.

70 Nota naar aanleiding van het eindverslag, *Kamerstukken II* 1999–2000, 27073, 6, p. 8.

71 Brief van de staatssecretaris van 6 november 2015, *Kamerstukken II* 2015–16, 32043, 291.

72 *Kamerstukken I* 2022–23, 36067, K, p. 133.

andere auteur, Van Meerten, hier minder zeker over is, kiest het kabinet de lijn dat er met de aangehaalde elementen voldoende solidariteit aanwezig is om de verplichtstelling te handhaven. Wij onderkennen voorts dat het aan de verplichtstelling verbonden exclusieve recht van het bedrijfstakpensioenfonds kan leiden tot maatregelen om het marktoptreden van het bedrijfstakpensioenfonds buiten de verplichtstelling te beperken, teneinde oneerlijke concurrentie tegen te gaan. Vanuit diezelfde gedachte is te begrijpen dat het algemeen pensioenfonds niet bevoegd is gemaakt een verplichtstelling uit te voeren en zijn een verzekeraar en PPI daar ook niet toe bevoegd. Hiermee is de in paragraaf 2.5.6 beschreven impact van de verplichtstelling op het marktoptreden van zowel het verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfonds als van andere pensioenuitvoerders vooralsnog een gegeven.

- *Productafbakening.* Zolang pensioenfonds niet onder de Wet toezicht verzekeringsbedrijf vallen en verzekeraars wel, blijven het voorkomen van oneerlijke concurrentie en daarmee de inrichting van een systeem van marktafbakening actueel. Een taakafbakening via de lijn van *productafbakening* blijft dan ook gewenst. Dat pensioenfonds primair gericht moeten zijn op collectieve pensioenregelingen en niet zonder meer individuele vrijwillige pensioenregelingen mogen aanbieden, zien wij daarom nog steeds als de juiste insteek. Gezien de daaraan gestelde voorwaarden en beperkingen past de uitvoering van vrijwillige pensioenregelingen en vrijwillige voortzetting bij het uitgangspunt dat een pensioenfonds collectieve regelingen uitvoert, ondanks de verruiming die met name voor de vrijwillige voortzetting besloten ligt in het wetsvoorstel voor de Wtp.

- *PPI.* De PPI hebben wij hiervoor niet besproken, omdat op dit vlak geen ontwikkelingen zijn te melden, behalve dat ook de PPI de genoemde experimenten voor zelfstandigen mag gaan uitvoeren. Wij werpen wel de vraag op waarom voor een PPI zo'n strakke productafbakening geldt in de vorm van de gerichtheid op arbeidsge-relateerde pensioenregelingen, in de zin van de Pensioenwet of de Wet verplichte beroepspensioenregeling. Voor een pensioenfonds kan de productafbakening verklaard worden door de gewenste marktordening, omdat een pensioenfonds niet onder de Wet toezicht verzekeringsbedrijf valt. Voor de PPI gaat dit echter niet op. Wij zijn er voorstander van dat een PPI net als verzekeraars de bevoegdheid krijgt om individuele pensioenregelingen uit te voeren, ook indien deze situeren in de derde pijler.

4. Taakafbakening en EU-Recht

4.1 Inleiding

In dit deel analyseren we de invloed van relevante EU-wetgeving en jurisprudentie op de regels van Nederlandse taakafbakening. De vraag die we beantwoorden, is of – in deze context – de regels van de taakafbakening houdbaar zijn, gelet op het geschetste EU-rechtskader.

De taakafbakening op zich wordt niet door EU-recht voorgeschreven, dit met uitzondering van het verbod van nevenactiviteiten (zie paragraaf 2.4.1); het is voor het overige een ‘puur’ Nederlands rechtelijke afbakening.⁷³ De taakafbakening bestaat uit meerdere facetten die in hoofdstuk 3 en 4 uitvoerig zijn uiteengezet. Dit hoofdstuk concentreert op facetten die voor de taakafbakening EU-rechtelijk relevant zijn, te weten:

- het verbod op nevenactiviteiten.
- het communautaire begrip ‘verzekeren’ en ‘derde pijler’;
- de PEPP-Verordening.

In paragraaf 4.3 en 4.4 hebben we deze facetten behandeld en gezien of de taakafbakening tegen deze achtergrond nog langer houdbaar lijkt. Om de analyse in paragraaf 4.3 en 4.4 goed te doorgronden, is het van belang kort de werking van de interne markt in de EU en de rol van het EU-Hof te schetsen (paragraaf 4.2). In paragraaf 4.5 volgen enkele alternatieven voor de Nederlandse taakafbakening.

4.2 Interne markt en de rol van het HvJ EU

Nederland vormt – tezamen met 26 andere lidstaten – de EU. In het fameuze ‘Van Gend en Loos’-arrest (1962) bepaalde het Hof dat Europees recht een autonome rechtsorde vormt die – zo bepaalde het Hof later – voorrang heeft boven nationaal recht.⁷⁴

De invloed van de EU laat zich inmiddels gelden in praktisch alle samenwerkingsgebieden. Dit vloeit uiteraard voort uit de (incrementele reikwijdte van de) vier vrijheden: vrij verkeer van personen, goederen, diensten en kapitaal. Doordat pensioenfondsen door het HvJ EU bovendien reeds lang geleden zijn aangemerkt als

73 B.J. Drijber, B.J. Drijber, ‘Modernisering van het Uitvoeringsmodel voor pensioenregelingen. Grenzen en mogelijkheden vanuit mededingingsrechtelijk en Europeesrechtelijk perspectief’, rapport uitgebracht aan het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 22 maart 2007.

74 C-62/64 en C-6/64 (Costa/ENEL).

ondernemingen in de zin van het VWEU-verdrag, zijn vele 'interne markt-bepalingen' op pensioenfondsen van toepassing.

Inmiddels zijn er – naast de interne markt-bepalingen – talloze Europese richtlijnen en verordeningen direct of indirect van toepassing op het Nederlandse pensioenstelsel.⁷⁵ Belangrijk om te beseffen is bovendien dat de Nederlandse Pensioenwet 'overruled' kan worden door Europees recht en dat deze EU-regels in beginsel voorrang hebben op de Pensioenwet.

Een fundament van de EU is de interne markt. Het EU-beginsel van vrij verkeer – dat deel uitmaakt van de interne markt – werkt twee kanten op. De EU-wetgeving die financiële instellingen reguleert, gaat uit van de 'paspoort'-gedachte: indien een lidstaat rechtmatig een vergunning voor een bepaalde activiteit en/of instelling heeft afgegeven, kan deze instelling in beginsel diensten aanbieden en/of actief zijn in een andere lidstaat zonder dat daarvoor nogmaals een vergunning nodig is.

Momenteel zijn er veel financiële instellingen actief binnen (en buiten) de EU, zoals beleggingsondernemingen en -instellingen⁷⁶, verzekeraars⁷⁷ en banken⁷⁸. Deze instellingen kunnen ook een PEPP aanbieden (zie hieronder). De meeste van deze entiteiten vallen onder hevig gereuleerde EU-wetgeving. In zekere zin bestaat er al, bijvoorbeeld, een Europese banken- of verzekeraarsunie.⁷⁹ Gedurende de financiële crisis van 2008 werd duidelijk dat het faillissement van een bijvoorbeeld Belgische bank ook een Nederlandse bank kan raken.⁸⁰ Ook kan een 'Italiaans pensioenfaillissement' potentieel consequenties hebben voor Nederlandse pensioenfondsen.⁸¹

Meer specifiek: ook voor IBPV's/IORP's⁸² geldt de 'EU-paspoort'-gedachte: indien een IORP in een lidstaat rechtmatig vergunning heeft gekregen voor het zijn van een IORP, kan deze daarmee in beginsel in de hele EU/EEA actief zijn (artikel 11 lid 1 Richtlijn 2016/2341). Indien deze IORP pensioenregelingen uitvoert uit een ander land dan waar de IORP is gevestigd – bijvoorbeeld: een Belgische IORP voert

75 Zie voor een overzicht van enkele: H. van Meerten, S. Vlastuin, 'De ondraaglijke lichtheid van de pensioenhervorming', *SEW*, 2006, 6.

76 Richtlijn 2009/65.

77 Richtlijn 2009/138.

78 Richtlijn 2013/36.

79 Zie: H. van Meerten, 'Een Europese Pensioen Unie', *IVP*, 2016.

80 H. van Meerten, a.w.

81 Zie hoe dit werkt: H. van Meerten, 'Europees arrest inzake pensioenen: Nederland is Voor De Tweede Keer Gewaarschuwd', *Pensioenmagazine*, 2013, 119. Wel was er discussie of deze EU-zaak gevolgen heeft voor de puur Nederlandse situatie. Zie: *PensioenPro*, 16-2-2014: 'Staat het Rijk garant voor € 500 mrd aan pensioenaanspraken?'

82 De instellingen voor bedrijfspensioenvoorziening in de zin van Richtlijn 2016/2341/EU (IBPV's), zoals eerder aangegeven door ons ook aangehaald als IORP-richtlijn of IORP II.

een Nederlandse pensioenregeling uit –, dan is op deze regeling het sociaal en arbeidsrecht van toepassing van het land van herkomst van de pensioenregeling dat de IORP uitvoert. De IORP zelf is gebonden aan het prudentiële recht waar de IORP is gevestigd. Ter illustratie: een Belgische OPF is onderhevig aan het Belgische prudentiële recht, de Nederlandse pensioenregeling die het uitvoert is onderhevig aan het Nederlandse sociaal en arbeidsrecht (zie artikel 11 leden 7–11 Richtlijn 2016/2341 en artikel 199a Pensioenwet).

Tot slot nog een woord over de rol van het EU Hof in het Europese recht. Het EU Hof in Luxemburg heeft tot taak de rechtseenheid binnen de EU te bewaken, onder andere middels inbreuk- en prejudiciële procedures.⁸³

Artikel 19 VEU eerste lid luidt:

‘Het Hof van Justitie van de Europese Unie omvat het Hof van Justitie, het Gerecht en gespecialiseerde rechtbanken. Het verzekert de eerbiediging van het recht bij de uitlegging en toepassing van de Verdragen.’

Het belang van een uniforme uitlegging en toepassing van het Unierecht is wezenlijk voor het functioneren van de EU.⁸⁴ Onder andere in het arrest *Van Dijk*⁸⁵ overweegt het EU Hof dat de ratio van artikel 267 lid 3 VWEU het voorkomen van uiteenlopende rechtspraak is, het verzekeren van juiste toepassing en de eenvormige uitlegging van Unierecht in alle lidstaten. De verwijzingsplicht van dit artikel heeft verder tot doel dat wordt voorkomen dat zich in een lidstaat nationale rechtspraak ontwikkelt die niet strookt met de regels van het Unierecht. Het risico van uiteenlopende nationale rechtspraak bestaat echter juist in het geval dat er in het geheel geen EU-rechtspraak of wetgeving bestaat over, bijvoorbeeld, een open norm met een EU-oorsprong.

Hieronder passen we bovenstaande ‘mechanieken’ toe op (onderdelen van) de Nederlandse taakafbakening: is deze nog langer houdbaar? Deze vraag willen wij nader onderzoeken aan de hand van een aantal aspecten.

83 R.A. Lawson, ‘De prejudiciële procedure als instrument ter verdediging van de rechtsstaat’, *NTER*, 2022, 3–4

84 Echter, zoals Van der Wulp aantoont, rechtseenheid vereist ook consistentie. ‘En daar schort het bij het Hof nogal eens aan’, M. van der Wulp, ‘Het uniform van het Hof van Justitie EU’, *Taxlive*, 22 maart 2017.

85 Arrest van 9 september 2015, C-72/14 en C-197/14.

4.3 EU-aspecten van de taakafbakening

4.3.1 Inleiding

In de Pensioenwet is op verschillende plaatsen sprake van zogeheten 'open normen' met een EU-rechtelijke oorsprong. 'Open normen' kunnen op zich nuttig zijn.⁸⁶ Echter, 'open normen' met een EU-recht achtergrond moeten wel voldoen aan Europese wettelijke randvoorwaarden, vooral waar het de implementatie in de Pensioenwet betreft. Onder 4.3.2 gaan we hierop in. Onder 4.3.3 besteden we aandacht aan het PEPP en de EU-dimensie van de begrippen 'verzekeren' en 'derde pijler'.

4.3.2 Nevenactiviteiten

Een belangrijke open norm is artikel 116 Pensioenwet, dat pensioenfondsen verbiedt om 'nevenactiviteiten' te ontplooien. Dit kan als belangrijk element van de taakafbakening worden beschouwd (zie ook paragraaf 2.4.1). Artikel 116 Pensioenwet, eerste lid luidt als volgt:

'Verbod van nevenactiviteiten: een pensioenfonds verricht slechts activiteiten in verband met pensioen en werkzaamheden die daarmee verband houden.'

Het tweede lid van artikel 116 Pensioenwet ('bij of krachtens Algemene Maatregel van Bestuur kunnen regels worden gesteld ter zake van activiteiten die door pensioenfondsen kunnen worden verricht') kan nader worden uitgewerkt bij het Besluit Financieel Toetsingskader Pensioenfondsen, maar dat is tot op heden niet het geval.

Artikel 116 Pensioenwet behoort niet tot het Nederlandse sociaal en arbeidsrecht op grond van artikel 2 lid 11 Pensioenwet (zie hieronder). Buitenlandse uitvoerders zijn hieraan dus niet gebonden, wanneer zij een Nederlandse regeling uitvoeren.

Artikel 7 van de IORP-richtlijn luidt:

'Werkzaamheden van IBPV's: de lidstaten leggen IBPV's die op hun grondgebied geregistreerd zijn of een vergunning hebben verkregen, de verplichting op hun werkzaamheden te beperken tot activiteiten in verband met pensioenuitkeringen en werkzaamheden die daarmee verband houden.'

86 S. de Zwaan-Cornelisse, E. Soetendal, 'Open normen in de Wet toekomst pensioenen: balanceren tussen ruimte en uniformiteit', *TPV* 2021/13.

Artikel 116 Pensioenwet is dus bijna de letterlijke implementatie van artikel 7 van de IORP-richtlijn.⁸⁷ De vraag die vervolgens rijst is of het duidelijk en kenbaar voor een pensioenfonds is wanneer er wel (en zo ja, welke) nevenactiviteiten ontplooid mogen worden. Dat is wezenlijk voor een goede uitvoering van de taakafbakening.

DNB zegt over artikel 116 Pensioenwet onder meer:⁸⁸

'(...) in de Pensioenwet is geen harde grens opgenomen voor pensioenfondsen voor het verrichten van andere activiteiten in verband met pensioen. Het verbod op nevenactiviteiten zoals opgenomen in artikel 116 Pensioenwet is een open norm, waarbij pensioenfondsen zelf kunnen bepalen wat ze wel en niet doen in verband met pensioen, mits de toezichthouder daar geen bezwaren tegen heeft.'

Pensioenfondsen moeten dus zelf de norm van artikel 116 Pensioenwet invullen. Het enige houvast bij de invulling hiervan is de uitleg door de commissie-Staatsen⁸⁹, zoals aangegeven in de Memorie van Toelichting bij de Pensioenwet:⁹⁰

'De in dit wetsvoorstel terzake opgenomen bepaling is gelijkkluidend aan de bepaling die onlangs in de PSW is opgenomen ter implementatie van de EU – richtlijn nr. 2003/41/EG van de Raad van de Europese Unie betreffende de werkzaamheden van en het toezicht op instellingen voor bedrijfspensioenvoorziening. De in de wet neergelegde norm is algemeen geformuleerd. Dit betekent dat de norm in de praktijk nadere invulling dient te krijgen. Het rapport van de commissie Staatsen «Het pensioenfonds als taakorganisatie: 'Schoenmaker blijf bij je leest' biedt voldoende aanknopingspunten voor sociale partners om zelf vorm te geven aan dit principe.'

Voor een verdere bespreking hiervan verwijzen we naar deze literatuur.⁹¹

Gelet op wat we in paragraaf 4.2 hebben opgemerkt over de rol van het EU Hof, is de eerste vraag of deze vorm van 'zelfregulering' bij dit soort normen EU-rechtelijk is toegestaan. In '101 praktijkvragen', hét handboek voor de wetgevingsjurist die EU-recht moet omzetten, valt onder andere te lezen:

87 Artikel 7 IORP richtlijn 2016/2341 komt letterlijk overeen met de 'oude' tekst van eerste IORP-richtlijn (IORP I, richtlijn 2003/41). Zie ook de beoordeling: 'RVU-uitvoering door pensioenfondsen', E. Lutjens van 30 juni 2021, bijlage bij *Kamerstukken I*, 35555, K.

88 <http://www.toezicht.dnb.nl/3/50-203404.jsp>.

89 'Het pensioenfonds als taakorganisatie: Schoenmaker blijf bij je leest', rapport van de Commissie conglomeraatvorming pensioenfondsen, Amsterdam 27 oktober 2003.

90 *Kamerstukken II* 2005-06, 30413, 3, p. 74.

91 Asser/Lutjens 7-XI 2019/729.

*'Indien ervoor gekozen wordt het EG-besluit gedeeltelijk bij lagere regeling of door middel van zelfregulering te implementeren, is de implementatie pas volledig, wanneer ook die lagere regeling respectievelijk die zelfregulering (zie vraag 31 en volgende) tot stand is gekomen. Het enkele delegeren van regelgevende bevoegdheid onderscheidenlijk het creëren van een grondslag voor zelfregulering volstaat niet.'*⁹²

Hoewel artikel 288 van het VWEU de lidstaten de vrijheid laat om 'vorm en middelen' te kiezen waarmee Europese richtlijnen – in casu de IORP-richtlijn – worden geïmplementeerd, is deze vrijheid door het EU-Hof aanzienlijk ingeperkt.

Terecht merkt '101 praktijkvragen' op dat van de lidstaten wordt verlangd om steeds de passende vorm en middelen te kiezen, teneinde 'de volle werking van de richtlijn overeenkomstig het daarmee beoogde doel in de nationale rechtsorde te kunnen verzekeren.' Met name indien richtlijnbevestigingen, 'blijkens aard, inhoud en strekking, direct of indirect beogen om rechten en/of verplichtingen voor particulieren (pensioenfondsen) in het leven te roepen', zijn de door het Hof aangelegde criteria voor 'vorm en middelen' zeer strikt.⁹³ Met andere woorden: de bepalingen van EU-richtlijn moeten zijn uitgevoerd met een 'onbetwistbare dwingende kracht en met de specificiteit, nauwkeurigheid en duidelijkheid die nodig zijn om te voldoen aan het vereiste van rechtszekerheid', aldus het EU Hof.⁹⁴

De tweede vraag is of de norm 'nevenactiviteiten in de Pensioenwet' wel voldoende duidelijk en kenbaar is. Voordat we deze vraag verder behandelen, maken we een uitstapje naar de 'spiegelbeeld-situatie': open normen bij verzekeraars.

4.3.3 Open normen bij verzekeraars

Omdat de taakafbakening een kwestie is tussen pensioenfondsen en verzekeraars, lijkt het ook relevant te bezien hoe het EU Hof omgaat met de invulling van open normen die van toepassing zijn op 'Solvency II⁹⁵- verzekeraars'. Immers, dat raakt de afbakening natuurlijk ook. Daarbij is het belangrijk te beseffen dat artikel 3:36 Wft, de equivalent van 116 Pensioenwet, van toepassing is op een andere IORP, de PPI. Het artikel luidt:

'Het is een financiële onderneming met zetel in Nederland die een vergunning voor de uitoefening van het bedrijf van herverzekeraar, levensverzekeraar,

92 B.M. Veltkamp, '101 praktijkvragen over de implementatie van EG-besluiten', 2001.

93 101 praktijkvragen, zie ook HvJ EU 30 mei 1991, C-59/89, Jur. 1991, blz. 1 –2607.

94 Idem.

95 2009/138.

natura-uitvaartverzekeraar, premiepensioeninstelling of schadeverzekeraar heeft, verboden een ander bedrijf dan het bedrijf waarvoor de vergunning is verleend, uit te oefenen.'

In een conclusie bij EU Hof zaak C-51/13 schreef advocaat-generaal Sharpston dat een verzekeraar niet alleen op grond van de Nederlandse open normen verplicht kon zijn om nadere informatie te verstrekken, maar dat *deze verplichting rechtstreeks voortkwam uit de richtlijn zelf* (cursivering door de auteurs).

In lijn met het advies van de advocaat-generaal oordeelde het Hof dat open en ongeschreven regels van nationaal recht wel degelijk reden kunnen zijn om het verstrekken van aanvullende informatie van verzekeraars te verlangen, mits daarbij aan een aantal eisen is voldaan.

Wanneer wij de EU-rechtspraak en -wetgeving voor verzekeraars raadplegen, kan gesteld worden dat open normen 'duidelijk en nauwkeurig' en 'noodzakelijk voor een goed begrip' moeten zijn om 'voldoende rechtszekerheid' te waarborgen. Voorts moeten deze normen voldoende transparant zijn. Het Europees recht bevat daarmee dus een nader kader voor de invulling van deze open normen.⁹⁶

De Hoge Raad heeft recentelijk antwoorden gegeven in een prejudiciële procedure ingevolge artikel 392 Rv over deze materie.⁹⁷ De Hoge Raad oordeelt dat er naast de informatieverplichtingen die kunnen voortvloeien uit artikel 31 lid 3 van de Derde Levensrichtlijn (hierna: DLR), ook aanvullende informatie aan de consument moet worden verstrekt onder bepaalde omstandigheden.⁹⁸ Het is aan de rechter om te beoordelen of er verplichtingen bestaan tot het verstrekken van aanvullende gegevens en zo ja, welke dat zijn. Als deze verplichtingen bestaan en betrekking hebben op gegevens die (1) duidelijk en nauwkeurig zijn, (2) noodzakelijk zijn voor een goed begrip van de wezenlijke bestanddelen van de beleggingsverzekering en (3) voldoende rechtszekerheid waarborgen, en de verzekeraar komt deze verplichtingen niet na, dan kan de verzekeringnemer rechtsbescherming genieten.⁹⁹

Zogenoemde 'reflexwerking' van zorgplichtnormen en rechtspraak over bancaire en financiële dienstverleners naar pensioenuitvoerders wordt inmiddels aangenomen en is niet meer denkbeeldig.¹⁰⁰

96 Zie hierover uitgebreid: H. van Meerten, S. Vlastuin, a.w.

97 Zie ook: H. van Meerten, E. Schmidt, 'De woekerpoliszaak: een kwestie van interpretatie?', *PensioenMagazine* 2015/98; HR 11 februari 2022, ECLI:NL:HR:2022:166.

98 HR 11 februari 2022, ECLI:NL:HR:2022:166, r.o. 3.7.1 en 3.7.2.

99 Idem.

100 M. Heemskerk, 'Afstemming tussen pensioenrecht en privaatrecht gewenst. Ontwikkelingen en rechtspraak', *WPNR* 2018, afl. 7178, p. 25. Vgl. ook Asser/Lutjens 7-XI 2016/599.

4.3.4 De open norm van artikel 116 Pensioenwet

Terug naar de norm van artikel 116 Pensioenwet. Hier doet zich het probleem voor dat artikel 116 Pensioenwet duidelijk kenbaar lijkt voor pensioenfondsen. Hetzelfde kan gezegd worden met betrekking tot 3:36 Wft voor zover het de kernactiviteit van een PPI betreft (zie hieronder).

Het CBb oordeelde in 2021 in hoogste aanleg dat het rapport–Staatsen geen antwoord op de vraag geeft vanaf welke omvang dividendarbitrage is te kwalificeren als verboden nevenactiviteit.¹⁰¹ Daarmee maakte het rapport–Staatsen, volgens het CBb, niet 'evident duidelijk dat de arbitrage- en beleggingsactiviteiten van het fonds niet tot de kernactiviteiten van een pensioenfonds behoren.'

Deze zaak ging weliswaar over dividendarbitrage, maar betoogd kan worden dat het overwogene – mutatis mutandis – geldt voor overige grensgebieden die artikel 116 Pensioenwet mogelijk maakt. Zo schrijft Kuiper: 'Daarmee is er een vrij strikte en terughoudende, maar anderzijds klaarblijkelijk niet steeds goed voorzienbare, ruimte voor nevenactiviteiten.'¹⁰²

Wij delen in beginsel de visie dat artikel 116 Pensioenwet tot ongewenste onduidelijkheden kan leiden. Hoewel enige 'onduidelijkheid' eigen is aan open normen, leidt de Nederlandse invulling van de taakafbakening (waarvan 'nevenactiviteiten' een onderdeel is) tot situaties die zich moeizaam verdragen met de praktijk van de interne markt. In deel 5 wijden we hier nog enkele woorden aan..

4.4 PEPP en de begrippen 'verzekeren' en 'derdepijlerproducten'

4.4.1 Inleiding

Nederlandse IORP's (pensioenfondsen en PPI's) kunnen geen PEPP aanbieden. De PEPP-Verordening bevat een clause die stelt dat alleen IORP's een PEPP mogen aanbieden, die 'op grond van het nationale recht gemachtigd zijn en onder toezicht staan om ook persoonlijke pensioenproducten aan te bieden. In dit geval worden alle activa en passiva die overeenkomen met activiteiten op het gebied van de aanbieding van PEPP's, afgescheiden, zonder dat er enige mogelijkheid bestaat om ze over te hevelen naar de andere pensioenaanbiedingsactiviteiten van de instelling.'¹⁰³

101 ECLI:NL:CBB:2021:961, PJ 2021/40 met noot S.H. Kuiper, College van Beroep voor het bedrijfsleven, 26 oktober 2021.

102 PJ 2021/40.

103 Artikel 6, eerste lid, c, PEPP-Verordening.

Pensioenfondsen en PPI's zijn naar het Nederlands recht niet gemachtigd een PEPP aan te bieden.¹⁰⁴

Met deze clausule doemen echter nieuwe moeilijkheden op voor de houdbaarheid van de Nederlandse taakafbakening. Dit betreft met name de onduidelijkheid over de begrippen 'derde pijler' en 'verzekeren'.

4.4.2 PEPP

Op 22 maart 2022 trad de PEPP-Verordening in werking. Deze is – hoewel dat wellicht op het eerste gezicht niet het geval lijkt – van groot belang voor de Nederlandse taakafbakening. Voor een beschrijving van de PEPP zij verwezen naar de in voetnoot genoemde literatuur.¹⁰⁵

Kort gezegd is de PEPP een pan-Europees pensioenproduct dat op grond van de verordening aangeboden kan worden door banken, verzekeraars, vermogensbeheerders en, onder omstandigheden, pensioenfondsen.¹⁰⁶ In artikel 2 van de verordening worden twee definities onderscheiden: eerst wordt een definitie gegeven van een persoonlijk pensioenproduct (PPP), gevolgd door een tweede definitie van het PEPP. Met een PPP wordt een product bedoeld dat gebaseerd is op een contract tussen een individuele spaarder en een entiteit, op vrijwillige basis met een expliciete pensioen-doelstelling. Het product voorziet in de accumulatie van kapitaal tot aan de pensionering met een beperkte mogelijkheid tot vervroegde opname vóór de pensionering. Het dient als inkomen na pensionering.

In artikel 2, onder b) van de verordening wordt PEPP als volgt gedefinieerd:

'Een langetermijn persoonlijk pensioenproduct dat in het kader van een PEPP-overeenkomst wordt aangeboden door een overeenkomstig artikel 6, lid 1, in aanmerking komende financiële onderneming, en waarop een PEPP-spaarder, of een vereniging van onafhankelijke PEPP-spaarders namens haar leden, heeft ingeschreven met het oog op pensioen, met geen of een strikt beperkte mogelijkheid van vervroegde terugvordering, en dat geregistreerd is overeenkomstig deze verordening.'

¹⁰⁴ Zie het Besluit uitvoering PEPP-Verordening van 24 maart 2022, *Stb.* 2022, 129.

¹⁰⁵ H. van Meerten, A. Wouters, 'Can A Dutch IORP offer a PEPP?', CBBA, 2019, E. Lujens (e.a.), Reactie op: 'De pensioen opPEPPer?' (*TPV* 2017/44), *TPV* 2018/7, L.H. Blom, 'PEPP vult nationale pensioenstelsels aan, maar verstoort deze ook', *TPV*, 2018/2.

¹⁰⁶ Zoals genoemd zijn pensioenfondsen en PPI's naar Nederlands recht niet bevoegd een PEPP aan te bieden.

4.4.3 Verstoring

De omschrijving van de entiteiten die een PEPP kunnen aanbieden – naast pensioenfondsen ook banken, verzekeraars en vermogensbeheerders – leidt mogelijk tot een verstoring van de Nederlandse taakafbakening. Waarom?

- **Ten eerste:** IORP's kunnen allerlei vormen en rechtspersoonlijkheid aannemen. Nederlandse IORP's (pensioenfondsen en PPI's) kunnen geen PEPP aanbieden, maar buitenlandse IORP's wel, zo begrijpen wij de laatste stand van wetgeving in Luxemburg¹⁰⁷ of Liechtenstein (gebonden aan EU- wetgeving via de EEA). Daardoor kan het voorkomen dat een 'pensioenfondsen PEPP' wel degelijk kan worden aangeboden door buitenlandse IORP's en dat Nederlandse consumenten via buitenlandse aanbieders op de Nederlandse markt een PEPP kunnen afsluiten.
- **Ten tweede:** de clause in de PEPP-Verordening die maakt dat nationaal bepaald kan worden of IORP's een PEPP mogen aanbieden, houdt ook verband met de 'ringfencing'-kwestie. Zoals bekend mogen Nederlandse pensioenfondsen niet juridisch ringfencen.¹⁰⁸ Andere Nederlandse IORP's wel, maar in dit verband relevanter: buitenlandse aanbieders en IORP's van een PEPP¹⁰⁹ mogen wél juridisch ringfencen. Hoe een IORP dient te ringfencen is nationaal geregeld, maar een belangrijk aspect hiervan is in de IORP-II richtlijn neergelegd, te weten in artikel 4 IORP II. Deze bepaling luidt:

'De lidstaten van herkomst kunnen ervoor kiezen de bepalingen van de artikelen 9 tot en met 14, de artikelen 19 tot en met 22, artikel 23, leden 1 en 2, en de artikelen 24 tot en met 58 van deze richtlijn toe te passen op de werkzaamheden inzake bedrijfspensioenvoorziening van levensverzekeringsondernemingen overeenkomstig artikel 2, lid 3, onder a), punten i) tot en met iii), en artikel 2, lid 3, onder b), punten ii) tot en met iv), van Richtlijn 2009/138/EG. In dat geval worden alle met bedrijfspensioenvoorzieningswerkzaamheden overeenkomende activa en passiva afgescheiden en gescheiden van de overige werkzaamheden van de levensverzekeringsondernemingen beheerd en georganiseerd, zonder dat er enige mogelijkheid tot overdracht bestaat.'

¹⁰⁷ <https://www.bsp.lu/publications/newsletters-legal-alerts/draft-law-implement-sfdr-and-pepp-regulations#:~:text=Draft%20Law%20to%20implement%20SFDR%20and%20PEPP%20regulations.,Personal%20Pension%20Product%20%28%22%20PEPP%20%22%29%20%28hereinafter%2C%20>

¹⁰⁸ Het algemeen pensioenfonds houdt evenwel per collectiviteitskring een afgescheiden vermogen aan, artikel 123 Pensioenwet, zie paragraaf 2.5.1. van dit paper.

¹⁰⁹ Bijvoorbeeld de Luxemburgse SEPCAV: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3097384. De Belgische OFP bevat deze mogelijkheid in artikel 80 van de Wet betreffende het toezicht op de instellingen voor bedrijfspensioenvoorzieningen van 27 oktober 2006.

Kort gezegd betekent dit dat op bijvoorbeeld Franse verzekeraars die hier een PEPP willen aanbieden, mogelijk het 'lichtere' IORP II-regime van toepassing is. Dat kan tot een oneerlijk speelveld leiden, omdat Nederland geen gebruik heeft gemaakt van de mogelijkheid van artikel 4 IORP.

- **Ten derde:** of de PEPP nu een tweede- of derdepijlerproduct is, is onderwerp geweest van een discussie in de literatuur.¹¹⁰ Het overgrote deel van de auteurs meent dat de PEPP een derdepijlerproduct is. Wat daar verder van zij, op EU-niveau is – om tal van redenen overigens – geen definitie te ontwaren van tweede of derde pijler. EU-rechtelijk gezien is de PEPP 'pijlerloos'.¹¹¹ Dientengevolge bestaat er op EU-niveau geen duidelijk afbakening van tweede en derde pijler. Dit kan leiden tot allerlei 'taakaafbakening verstorende' elementen. Zo kunnen hybride instellingen, die in Nederland duidelijk derdepijlerentiteiten zijn, wel degelijk arbeidsgerelateerde tweedepijlerproducten aanbieden.¹¹²

4.4.4 Verzekeren

Hierbij maken wij een aantal opmerkingen:

- **Ten eerste:** zoals gezegd heeft de taakaafbakening tot doel dat verzekeraars en pensioenfondsen niet op oneigenlijke gronden concurreren. Maar wanneer is daarvan sprake? Daarvoor is het relevant de kernactiviteit van deze twee instellingen nader te bespreken; zij 'verzekeren' namelijk *prima facie* allebei. Maar hoe moet dit begrip nu precies worden uitgelegd?

Blom en Van 't Zet schrijven:

*'Het kabinet stelt dat het biometrisch risico in de terminologie van Europese wetgeving 'verzekerd' is in het nieuwe pensioenstelsel.[11] Die lezing lijkt ons voor de uitkeringsfase onjuist wegens het ontbreken van een verzekering of garantie.'*¹¹³

110 E. Lutjens, E.A.P. Schouten, M.C.W. Tomeij, reactie op: 'De pensioen opPEPPer?' (TPV 2017/44), TPV 2018/7.

111 J.J. van Zanden, 'Het PEPP: is er nog een pijler op te trekken?', *PensioenMagazine* 2017/34.

112 Zie voor een overzicht hiervan: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1950765. In het paper staat: 'Third, the IORP Directive does not only allow insurance-type vehicles within its scope, but also some investment funds. Investment funds are generally 'empty' vehicles/contracts without, for instance, a governing board, established by financial institutions in which all risks are borne by the individual investor. Since schemes without legal personality can also qualify as IORPs (like in Malta, for example) the IORP vehicle is increasingly used for pension products that are directly marketed to retail investors.'

113 L. Blom, M. van 't Zet, 'Wel of geen buffer in het nieuwe pensioenstelsel?', *PensioenMagazine* 2021/77.

De Rechtbank Noord-Nederland buigt zich in een uitspraak over de vraag of een (bedrijfstaking)pensioenfonds recht heeft op aftrek van btw, in welk verband de voorvraag is of de activiteiten van het pensioenfonds gelden als 'verzekeringshandelingen'. Dat is niet het geval, aldus de rechtbank. De rechtbank komt onder aanhaling van rechtspraak van het EU-Hof tot het oordeel dat 'verzekeren' een communautair begrip is en dat pensioenfondsen niet onder het communautaire begrip 'verzekeren' vallen, omdat er daarbij sprake is van een driehoeksverhouding, terwijl verzekeraars een tweepartijenrelatie kennen. De rechtbank overweegt:¹¹⁴

'Het kenmerkende verschil met een pensioenuitvoerder zoals eiseres is volgens de rechtbank dat een 'echte' levensverzekeraar een (tweezijdige) overeenkomst aangaat met de verzekerde, terwijl de werknemers in casu hun aanspraak op pensioen eerst en vooral van hun werkgevers verkrijgen.'

Laten wij eens wat nader hiernaar kijken. Uitgangspunt voor de beantwoording van de vraag 'wat is verzekeren volgens de IORP?' zijn twee uitspraken¹¹⁵ van de rechter in Den Haag¹¹⁶, waarin de rechter in hoger beroep inging op het begrip 'verzekeren' in de IORP II-richtlijn. Het Hof Den Haag overwoog, onder andere, het volgende:

*'De IORP II-richtlijn geeft geen definitie van het begrip 'verzekeren' in artikel 15 lid 1 IORP II-richtlijn. De Staat heeft er terecht op gewezen dat de bewoordingen van een richtlijn autonoom en uniform moeten worden uitgelegd. De uitleg van een richtlijn kan niet plaatsvinden aan de hand van de nationale wetgeving van individuele lidstaten, omdat in dat geval de uniforme toepassing van een richtlijn in de EU in gevaar zou kunnen komen. Dat betekent dat voor de uitleg van het begrip 'verzekeren' in artikel 15 IORP II-richtlijn geen doorslaggevende betekenis kan worden toegekend aan nationale wetgeving en evenmin aan uitspraken van (nationale) politici.'*¹¹⁷

(...)

'In de eerste plaats acht het hof daarvoor van belang dat artikel 15 lid 1 IORP II-richtlijn geen nadere eisen stelt aan de geboden verzekering (...). In de tweede plaats acht het hof van belang dat artikel 15 IORP II feitelijk twee situaties onderscheidt, namelijk die waarin een IBPV (i) een dekking tegen biometrische risico's verzekert en (ii) een beleggingsrendement of een bepaalde hoogte van uitkeringen

114 Rechtbank Noord-Nederland 3 juni 2021, ECLI:NL:RBNNE:2021:2218.

115 In eerste aanleg: Rechtbank Den Haag 10 februari 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:944, PJ 2021/37 en in hoger beroep: Hof Den Haag 21 juni 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:1002, PJ 2022/90.

116 Van Meerten was advocaat in deze procedures.

117 ECLI:NL:GHDHA:2022:1002, 6.4.

*garandeert. Dit artikel maakt dus een onderscheid tussen verzekeren enerzijds en garanderen anderzijds. In andere taalversies van de Richtlijn wordt datzelfde onderscheid gemaakt ('souscrit ou garanti' in de Franse taalversie, 'underwrites or guarantees' in de Engelse taalversie en 'Haftung übernimmt oder garantiert' in de Duitse taalversie). Daarmee volgt uit de tekst van de richtlijn zelf dat het begrip 'verzekeren' niet vereist dat een bepaalde garantie wordt verstrekt.'*¹¹⁸

Lutjens noemt de uitspraak 'kort en duidelijk'.¹¹⁹ Tegen deze uitspraak wordt cassatie ingesteld, maar op het moment van schrijven is het arrest nog niet gewezen. We moeten dus afwachten hoe de Hoge Raad dit beoordeelt.

Hier volstaan we met een aantal opmerkingen. Het Hof Den Haag overweegt in de bovengenoemde uitspraak – net zoals de regering overigens (zie hieronder) – dat 'verzekeren' in de IORP II-richtlijn communautair ('autonoom en uniform', in de woorden van het Hof Den Haag) moet worden uitgelegd. Dat lijkt – in die zin – in tegenspraak met de hierboven aangehaalde 'btw-zaak' van de Rechtbank Noord-Nederland, alhoewel de rechtbank kennelijk niet de tweede pijler 'pensioenverzekeraar' op het oog had.

Inderdaad, de Nederlandse wetgever heeft in de Memorie van Toelichting bij de Wtp aangegeven aan te sluiten bij het begrip 'verzekeren' in de terminologie van de IORP II-richtlijn. Echter, zoals gezegd, in deze richtlijn is geen directe definitie te vinden van dat begrip. Ondanks dat de IORP II-richtlijn in een aantal bepalingen naar de Solvency II-richtlijn verwijst voor het begrip 'verzekeren', biedt ook deze richtlijn geen directe uitleg van wat onder 'verzekeren' moet worden verstaan. De rechter in Den Haag volstaat met dat een 'bepaalde garantie' er in ieder geval niet onder valt. Het Hof Den Haag overweegt voorts dat de uitleg van een richtlijn niet kan plaatsvinden aan de hand van de nationale wetgeving van individuele lidstaten, omdat in dat geval de 'uniforme toepassing van een richtlijn in de EU in gevaar zou kunnen komen'. Voor de uitleg van het begrip 'verzekeren' in artikel 15 IORP II-richtlijn kan dus 'geen doorslaggevende betekenis worden toegekend aan nationale wetgeving.'¹²⁰ Deze lijn kan in beginsel EU-rechtelijk als heersend worden beschouwd. Inderdaad, EU-wetgeving (richtlijnen en verordeningen) moeten – tot op zekere hoogte – EU rechte(r)lijk worden uitgelegd (zie boven). Maar toch is het vaak niet zo eenduidig.

¹¹⁸ ECLI:NL:GHDHA:2022:1002, 6.8.

¹¹⁹ PJ 2022/90.

¹²⁰ Rov. 6.4.

De uitleg van bepaalde begrippen, zoals 'werknemer'¹²¹ of 'btw', moeten louter en alleen communautair worden uitgelegd. Dat is helder en daar is veel jurisprudentie over. Met name op het gebied van exclusieve bevoegdheden van de EU is het vrij duidelijk.

Maar voor richtlijnen die op een complex competentiegebied liggen, zoals pensioen, die moeten worden omgezet in nationale wetgeving en bovendien op onderdelen minimumharmonisatie zijn, ligt het ingewikkelder. Helemaal als er op EU-niveau geen definitie is van 'verzekeren'.

Het Hof laat dus in het midden hoe dit begrip op EU-niveau moet worden uitgelegd. Dit komt de Nederlandse taakafbakening niet ten goede. Het zou wellicht voor de hand liggen indien het EU Hof op hoofdlijnen het begrip inkadert, terwijl de nationale invulling hiervan aan de lidstaten wordt overgelaten.

- **Ten tweede:** indien de uitleg van het Hof Den Haag gevolgd moet worden, is dan de consequentie dat de PPI-wetgeving niet juist is? De PPI is een tweedepijlerpensioenuitvoerder die zich zowel in de opbouw- als de uitkeringsfase¹²² – richt op de uitvoering van uitsluitend beschikbare premieregelingen. De verwachting is dat de PPI een grote rol in het nieuwe pensioenstelsel gaat spelen, waarbij de nieuwe regelingen immers DC-regelingen zijn.

Bij de PPI-wetgeving is onderscheid gemaakt tussen 'verzekeren' (waar het nationale begrip werd gevolgd) en 'risico's delen'. De Memorie van Toelichting bij de PPI-wetgeving stelt dat er onderscheid gemaakt moet worden tussen twee soorten IORP's: zij die verzekeren (en dus onder artikel 15 IORP vallen) en zij die dat niet doen (en dus niet onder artikel 15 IORP vallen):

'Naast eisen ten aanzien van de vaststelling en financiering van de technische voorzieningen kent de richtlijn ook eisen inzake het voorgeschreven eigen vermogen. De richtlijn spreekt in artikel 17¹²³, eerste lid, van 'dekking tegen biometrische risico's verzekeren of een beleggingsrendement of een bepaalde hoogte van de uitkering garanderen.' Voor de berekening van dit vermogen verwijst de

121 Zie bijvoorbeeld Rechtbank Midden-Nederland 12 juli 2021, ECLI:NL:RBMNE:2021:4467: 'Voor de vraag of een EU-burger werknemer is, is bepalend of hij reële en daadwerkelijke arbeid verricht, die niet van zo geringe omvang is dat het om louter marginale en bijkomstige werkzaamheden gaat.' (vgl. HvJ 26 februari 1992, V.J.M. Raulin, minister van Onderwijs en Wetenschappen, C-357/89, ECLI:EU: C:1992:87). Maar zelfs hier liggen de zaken aanzienlijk genuanceerder. Zie: F.J.L. Pennings, 'Bestaat er een Europees werknemersbegrip?', TRA 2021/3.

122 Een veelgehoord misverstand is dat de PPI de uitkeringsfase niet mag verzorgen omdat de uitkeringsfase een langlevensrisico bevat. Dat klopt, maar dat mag ook tussen de deelnemers worden gedeeld.

123 Nu is dat artikel 15 IORP II.

richtlijn in artikel 17, tweede lid, naar de artikelen 27 en 28 van Richtlijn 2002/83/EG (Richtlijn Levensverzekering). Willen deze artikelen van toepassing zijn, dan dient de pensioeninstelling dus dekking te bieden tegen biometrische risico's en/of beleggingsrisico's. Welnu, zoals uit de definities reeds blijkt, een PPI biedt een dergelijke dekking niet zelf. De eisen zijn daarmee niet relevant voor de PPI.¹²⁴

Sinds 2016 kan de PPI dus ook de uitkeringsfase verzorgen. Gedurende de parlementaire behandeling van de Wet verbeterde premieregeling bevestigde staatssecretaris Klijnsma van Sociale Zaken destijds dat het biometrische risico in bepaalde gevallen bij de deelnemers ligt:¹²⁵

'Het sterfteresultaat werkt in dat geval als financiële meevaller of tegenvaller door in de hoogte van de pensioenuitkering. De uitvoerder draagt dan geen biometrische risico's, waardoor uitvoering door een premiepensioeninstelling mogelijk is.'

In de bovengenoemde brief wijst Klijnsma ook op dat verschil tussen delen en verzekeren:

'De hoogte van de variabele pensioenuitkeringen kan op grond van het wetsvoorstel verbeterde premieregeling fluctueren met beleggingsrisico's, risico's ten aanzien van aanpassingen van de macro levensverwachting en risico's ten aanzien van het sterfteresultaat.'

Hoewel er discussie mogelijk is of deze uitleg juist is, is het wettelijk dus mogelijk dat de PPI risico's deelt in de uitkeringsfase en niet onder artikel 15 IORP II valt. Voor het begrip 'verzekeren' werd dus in de PPI-wetgeving het nationale begrip 'verzekeren' gebruikt.

4.4.5 PPI en PEPP

Dat brengt ons op de combinatie PPI en PEPP.¹²⁶ Volgens de Nederlandse regering heeft het PEPP-voorstel geen toegevoegde waarde in Nederland en is men bevreesd dat het evenwicht tussen de tweede en derde pijler wordt verstoord.¹²⁷ Wat daar ook van zij, hiermee lijkt wel voorbijgegaan te worden aan bovengeschetste

¹²⁴ Kamerstukken II 2008–09, 31891, 3.

¹²⁵ Kamerstukken II 2015–2016, 34255, 28, p. 1.

¹²⁶ Dit ziet alleen op de discussie over het ouderdomspensioen. In die zin is PEPP vergelijkbaar met de PPI: het product zelf kan geen risico's dragen.

¹²⁷ Brief van de minister van Buitenlandse Zaken van 1 september 2017, Kamerstukken II 2016–17, 22112, 2384.

onduidelijkheden en ontwikkelingen. Bovendien, sommige Nederlandse pensioenfondsen, zoals Bpf Schilders, voeren al regelingen voor zelfstandigen uit.¹²⁸ Met de komst van de Wtp en de experimenten met zelfstandigen zal dit ook toegestaan worden voor andere pensioenfondsen.¹²⁹ Ook Nederlandse PPI's kunnen individuele regelingen uitvoeren.¹³⁰

Welhaast nog belangrijker is het volgende. In Nederland zijn de IORP –richtlijnen geïmplementeerd in de Pensioenwet en in de Wft.¹³¹ In een 'Working Paper'¹³² is uitgezet dat een PPI wel degelijk een PEPP kan aanbieden zonder dat daarmee – zoals Nederland vreest – de verplichtstelling in gevaar komt en het verbod op nevenactiviteiten wordt overtreden. Hoe werkt dit?

De definitie van een PPI is vastgelegd in artikel 1:1 van de Wft. Daarin wordt een PPI gedefinieerd als een onderneming die is opgericht met het oog op de uitvoering van DC-regelingen en 'andere regelingen waarbij de premiepensioeninstelling geen verzekeringsrisico draagt die op grond van de toepasselijke wetgeving als bedrijfspensioenregeling zijn aangemerkt.'

Artikel 3:36 van de Wft verbiedt, zoals boven opgemerkt, dat een PPI andere activiteiten uitoefent oefenen dan is toegestaan op grond van artikel 2:54g, lid 1 van de Wft.

Welnu, met de invoering van de PPI in de Wft werd een nieuw begrip in deze wet geïntroduceerd, namelijk de 'pensioendeelnemer'. Deze pensioendeelnemer is een 'natuurlijk persoon die op grond van zijn 'beroepswerkzaamheden' recht heeft op pensioenuitkeringen overeenkomstig de bepalingen van een pensioenregeling.'

Dit is een verruiming van het begrip 'pensioengerechtigde' onder de Pensioenwet, waarmee tevens werd beoogd buitenlandse zelfstandigen¹³³ onder het begrip deelnemer in de zin van de IORP I-richtlijn¹³⁴ te brengen.

Het is in de Nederlandse wetgeving echter niet duidelijk wat onder 'beroepswerkzaamheden' moet worden verstaan, aangezien zowel de IORP-richtlijn als de

128 Zij het dat dit gebaseerd is op de verplichtstelling van deelneming.

129 Zie de bespreking in paragraaf 3.2 van dit paper.

130 H. van Meerten, 'De PPI, Van Maar Ook Op Alle Markten Thuis?', *Nederlands Tijdschrift voor Europees Recht*, nr. 12.

131 <https://www.pensioenfederatie.nl/cms/streambin.aspx?documentid=5452>

132 H. van Meerten. A. Wouters, a.w.

133 Met betrekking tot deze kwestie kan men zich afvragen of de scheiding tussen de zogenoemde tweede pijleraanbieders en –producten en de derde pijleraanbieders en –producten in de huidige wetgeving is vastgelegd. Wat bijvoorbeeld de kwestie van nettoregeling betreft, is het niet in steen gebeiteld dat een zelfstandige (deelnemer in het kader van de IBPV-richtlijn) geen bedrijfspensioen kan aankopen dat aan de tweede pijler gebonden is.

134 Richtlijn 2003/41.

parlementaire geschiedenis van de PPI-wet niet ingaan op deze kwestie. Zoals boven gezegd: de IORP-richtlijn bepaalt dat het nationale sociale en arbeidsrecht van toepassing is op de verhouding tussen de deelnemer en de bijdragende onderneming. Dit geeft aan dat op basis van de Nederlandse sociale en arbeidswetgeving moet worden beoordeeld of er sprake is van 'beroepswerkzaamheden'.

Maar nu komt de PEPP in beeld. Een 'PEPP-spaarder' is een natuurlijke persoon die een PEPP-overeenkomst met een PEPP-aanbieder heeft gesloten. Een PEPP-overeenkomst is een 'overeenkomst tussen een PEPP-spaarder en een PEPP-aanbieder die voldoet aan de voorwaarden van artikel 4 van de PEPP-Verordening.' Zoals uitgezet, kan een PEPP eveneens arbeidsgelateerd zijn. Het PEPP-contract kan immers via een werkgever worden aangeboden waarbij de werkgever ook aan de 'PEPP-premie' bijdraagt.¹³⁵ Dat deel valt dan – uiteraard – niet onder de PW, maar de Wft.

Gezien de combinaties van deze definities lijkt het gerechtvaardigd dat een PPI, die een PEPP aanbiedt, de PEPP-spaarder kan aanmerken als een 'pensioendeelnemer' ex artikel 1:1 Wft.

Volgens de definitie van de PPI is de toepasselijke wetgeving wanneer de PPI de PEPP aanbiedt, in de eerste plaats de Wft en *niet* de Pensioenwet. De Wft bevat uiteraard ook veel bepalingen over consumentenbescherming. Dit doet de vraag rijzen of de Wft en haar consumentenbescherming niet moet worden gebracht onder de definitie van 'sociaal en arbeidsrecht' in de Nederlandse Pensioenwet. De opsomming in de Nederlandse Pensioenwet is sterk verouderd en daarom niet uitputtend¹³⁶. Consumentenbescherming is naar onze mening 'sociaal en arbeidsrecht' *bij uitstek*.

Met andere woorden: wanneer een PEPP-spaarder 'beroepswerkzaamheden' verricht, kan een PPI een PEPP aanbieden aan particulieren. Dit is niet in strijd met de IORP-richtlijn (die ook overeenkomsten met particulieren mogelijk maakt), noch met de Nederlandse wetgeving.

Maar hoe verhoudt zich dit tot artikel 3:36 Wft? Dit artikel lijkt simpelweg niet van toepassing. Wanneer een PPI een PEPP aanbiedt, lijkt ons dat geen nevenactiviteit die niet de hoofdactiviteit is van de PPI. Maar zoals gezegd, dat kan niet met zekerheid worden gesteld omdat het begrip 'nevenactiviteiten' nogal onduidelijk is.

¹³⁵ H. van Meerten, J.J. van Zanden, A. Minto, 'Picking Up the Gauntlet – Europe's Answer to the 'Pension Problem': The PEPP', *Open Review of Management, Banking and Finance*, 2020, 11.

¹³⁶ Zie bijvoorbeeld de jurisprudentie zoals besproken in het hoofdstuk over verplichte deelname en over consumentenrechten i.c.m. artikel 38 van het EU-Handvest.

4.5 Denkrichtingen

Het bovenstaande noopt tot de conclusie dat de taakafbakening vanuit EU-perspectief mogelijk aan een herbezinning toe is. Hiervoor schetsen we een aantal denkrichtingen:

- **Ten eerste:** een optie is een kader te schetsen op EU-niveau, bijvoorbeeld in de aanstaande IORP III. Dat is niet denkbeeldig. Zo staat de vervolmaking van de 'Capital Markets Union' (CMU) hoog op de agenda van de Europese Commissie.¹³⁷ De EU probeert al jaren de CMU van de grond te krijgen. Momenteel werpen lidstaten veel (protectionistische) maatregelen op die onder andere verhinderen dat het vrij verkeer van kapitaal soepel verloopt.¹³⁸

Begin juni 2020 presenteerde een groep experts aan de Europese Commissie het bovenstaande rapport met concrete aanbevelingen om deze hindernissen weg te nemen. Pensioen neemt hierin een prominente plaats in. Zowel voor de tweede pijler (IORP's) als de derde pijler (PEPP) worden veel aanbevelingen voor wetgeving gedaan.¹³⁹

'The Commission should table a legislative proposal to require auto-enrolment into default occupational pension schemes at Member State level with the intent of delivering adequate pension savings over a working life.'

Auto-enrolment is, kort gezegd, automatische deelname aan een pensioenregeling, tenzij men aangeeft hiervan geen gebruik te maken ('opt out'). In de onderhandelingen over de herziening van de IORP-richtlijn ligt deze optie op tafel.

- **Ten tweede:** wij wijzen op twee buitenlandse ervaringen. In Duitsland is recentelijk een studie verschenen van het Duitse CFA: 'Zur Reform der staatlich geförderten Altersvorsorge in Deutschland'.¹⁴⁰ In deze studie wordt onderzocht hoe houdbaar het Duitse pensioenstelsel is, gezien de demografische ontwikkeling. In een 'position paper' heeft het CFA onderzoek verricht naar pensioenmodellen in de tweede en derde pijler in elf landen over de hele wereld. De conclusie is dat de scheiding tussen

¹³⁷ Gebaseerd op: 'A new Vision for Europe's capital markets Final Report of the High Level Forum on the Capital Markets Union', June 2020.

¹³⁸ H. van Meerten, K. Borg, A. Minto, 'The EU's Regulatory Commitment to a European Harmonized Pension Product (PEPP): The Portability of Pension Rights vis-à-vis the Free Movement of Capital', *Journal of Financial Regulation*, 2019, 5.

¹³⁹ Zie uitvoerig hierover: H. van Meerten, J.J. van Zanden, 'Shaping the Future of Retirement: Aspects of Sustainability', *European Journal of Social Security*, 2021, 8.

¹⁴⁰ <https://www.cfa-germany.de/Positionspapier-zur-staatlich-gefoerderten-Altersvorsorge-in-Deutschland>.

bedrijfs- en particuliere pensioenstelsels in veel andere landen veel minder strikt is dan in Duitsland.

Het CFA heeft voorgesteld de tweede en de derde pijler van het land samen te voegen volgens een model dat gebaseerd is op het in onder andere Zweden gebruikte ITP/Collectum.¹⁴¹ De aanbieders van pensioenproducten op het platform worden geselecteerd via een aanbestedingsprocedure.¹⁴²

Pensionskassen en levensverzekeraars in Duitsland zouden via aanbestedingen met elkaar concurreren om beroeps- en particuliere pensioenproducten aan te bieden op een platform dat openstaat voor het publiek. Dit platform wordt beheerd als een publiekrechtelijke instelling met de overheid als verantwoordelijke instantie. Gezien de omstandigheid dat ook in Nederland de activiteiten van tweedepijlerpensioenuitvoerders steeds meer gelijkenissen gaan vertonen met derdepijleruitvoerders – helemaal met het oog op de PEPP en de Wtp – ligt het voor de hand dit voorstel goed te bestuderen en te bezien of dit voor de Nederlandse situatie ook een model kan zijn.

¹⁴¹ Idem.

¹⁴² Idem.

5. SLOTBESCHOUWING EN AANBEVELINGEN

De taakafbakening kent een geschiedenis van ruim een eeuw sinds in 1922 bij de WOL voor het eerst aandacht was voor de vraag of (bedrijfstak)pensioenfondsen uitgezonderd moesten worden van de toezichtsregels die gelden voor verzekeraars. Toepassing van die regels op de pensioenfondsen werd gezien als een onwenselijke belemmering voor hun ontwikkeling. Daarom werden zij uitgezonderd van de toezichtsregels. Het voorkomen dat pensioenfondsen dan in concurrentie zouden treden met verzekeraars is de rode draad in de marktordening, waaraan invulling werd gegeven met de regels van taakafbakening. De taakafbakening richtte zich op het domein en het product, beide met als doel te verhinderen dat pensioenfondsen voor willekeurige klanten producten en dan met name losse individuele verzekeringen zouden kunnen uitvoeren. Pensioenfondsen zou zich gezien hun aard op met name collectieve en solidaire pensioenregelingen moeten richten; de uitvoering van individuele verzekeringen zou dan vooral tot het werkterrein van verzekeraars behoren. De regel dat een vrijwillige pensioenregeling door een pensioenfonds alleen in combinatie met een basisregeling mag worden uitgevoerd, is daarbij de belangrijkste norm.

Wij hebben aangetoond dat de domeinafbakening scheuren vertoont, maar tegelijk voor ondernemingspensioenfondsen doelmatig en voor de verplichtstelling noodzakelijk blijft. We hebben verder geanalyseerd dat het product pensioen individueler zal worden door de Wtp. Het pensioen schuift op van het (oorspronkelijke) veelal collectieve sociale product naar een (meer) individueel – complex – financieel product.¹⁴³ Dat geeft direct aanleiding voor de vraag of de productafbakening, die immers uitgaat van de uitvoering van met name collectieve pensioenregelingen door pensioenfondsen, nog passend, zinvol en doelmatig is. Met de komst van Wtp worden pensioenregelingen individueler en die wet genereert (mogelijk) behoefte tot meer individuele aanvullingen.¹⁴⁴ Individuele aanvullingen kunnen zowel bin-

¹⁴³ Vgl. M.E.J. Bracco Gartner, 'Veranderend karakter van pensioen leidt tot meer zorgplichten voor pensioenfondsen', *MvV* 2022, afl. 2, p. 77–82, die het verbindt aan de opkomst van zorgplichten zoals de voor (andere) financiële producten in de rechtspraak tot ontwikkeling is gekomen.

¹⁴⁴ Bijvoorbeeld voor latere toetreders tot de arbeidsmarkt die in verband met hun leeftijd te maken hebben met een degressieve waarde van de uniforme premie of voor het partnerpensioen dat bij overlijden voor de pensioendatum op risicobasis is. Het partnerpensioen is in dit paper niet besproken, zie daarvoor T. Nijman, B. Werker en S. Muns, 'Uitkeringseffecten en kostendekkende premies in het nieuwe nabestaandenpensioen', *Netspar Design Paper* 2015, 2022 en E. Lutjens, H.M. Kappelle, B. Dieleman, M.J.C.M. van der Poel en E. Schop, 'Partnerpensioen: visie op het partnerpensioen in de toekomst', *Expertisecentrum Pensioenrecht VU, Tijdschrift voor Pensioenvraagstukken*, 2021/38.

nen de tweede als de derde pijler liggen. Bovendien is er de algemene tendens tot het bieden van meer flexibiliteit en keuzemogelijkheden in pensioenregelingen. Productafbakening kan het inspelen op deze ontwikkelingen en daarmee innovatie in de weg staan.¹⁴⁵

Wij signaleren¹⁴⁶ dat de regels van taakafbakening er niet op gericht zijn om voor pensioendeelnemers de meest passende pensioenregeling – in de tweede of derde pijler of een combinatie daarvan – te kunnen aanbieden, maar – uitsluitend – op het inperken van de activiteiten van pensioenfondsen. Dit lijkt achterhaald, gezien de bedoelde ontwikkeling van meer individuele en aanvullende producten, maar ook gezien de vervaging van de domeinregels, de technologische innovatie die aanbieders in staat stelt op gemakkelijke wijze te benaderen, de komst van de PPI en de PEPP als aanbieders van individuele – vaak kostenefficiënte – producten.¹⁴⁷ De regels over taakafbakening lijken gezien de ontwikkelingen doorgeschoten in het beperken van het marktoptreden door pensioenfondsen.¹⁴⁸ Er is aanleiding voor heroverweging, waarbij pensioenfondsen en PPI's in ieder geval de bevoegdheid krijgen voor werknemers individuele aanvullende pensioenregelingen uit te voeren, ook in de derde pijler. Ook de uitvoering van een PEPP is dan mogelijk. De met de Wtp te introduceren bevoegdheid om pensioenregelingen voor zelfstandigen uit te voeren, geeft hiervoor ook al de aanzet.

Het verbod op ringfencing is geen eis van het HvJ EU zoals geformuleerd in *Albany*. Een eventuele doorbreking van dit verbod achten wij op zichzelf ook niet doorslaggevend voor de vraag of de verplichtstelling houdbaar blijft. De EU-regels verbieden niet de Nederlandse regels over de taakafbakening, maar kunnen deze – en de ontstane praktijk – wel mogelijk deels illusoir maken.

Wij realiseren ons dat de regels van de taakafbakening zijn voortgekomen uit het gegeven dat pensioenfondsen niet vallen onder het voor verzekeraars geldende toezicht. Nu ook pensioenfondsen, mede als gevolg van richtlijn 2016/2341/IBPV, onder vergaande toezichtsregels vallen, waaronder die over de financiële opzet en de governance, heeft dit argument veel kracht en betekenis verloren. Mocht de productafbakening wegvallen, dan is er wel reden om na te gaan of de voor verzekeraars

¹⁴⁵ R.H. Maatman, E.H.A. Schram, A.P.C. Godlieb, 'Pensioeninnovatie, inzicht en handelingsperspectief: een weg naar vertrouwen in ons pensioenstelsel', *Ondernemingsrecht*, 2019/9.

¹⁴⁶ Met Maatman e.a., *Ondernemingsrecht*, 2019/9.

¹⁴⁷ Zie ook het SEO-onderzoek van 12 februari 2023: 'De markt voor PPI's' nr. 2020/120.

¹⁴⁸ En bijgevolg verzekeraar een concurrentievoorsprong te geven bij het aanbieden van onder de Wtp vallende pensioenregelingen, zie *PensioenPro* 12 januari 2023: 'Dc-stelsel biedt verzekeraars meer ruimte.'

geldende PARP¹⁴⁹–eisen of een variant daarop ook voor pensioenfondsen zouden moeten gelden.

Wij gaan specifiek in op de verplichtstelling van deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds. Om het uitsluitend recht van een bedrijfstakpensioenfonds wat betreft uitvoering van de pensioenregeling voor een bedrijfstak verenigbaar te laten blijven met het mededingingsrecht, zijn solidariteitselementen noodzakelijk. Die liggen thans in de doorsneemethodiek, de regel 'geen premie, wel pensioen' en het verbod van ringfencing, premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid en het – bedrijfstakbrede – keuringverbod. De Wtp brengt in plaats van de doorsneemethodiek de solidariteits- of – bij verplichte bedrijfstakpensioenfondsen verplichte – risicodelingsreserve.¹⁵⁰ Een beperking van de mogelijkheden van concurrentie met verzekeraars achten wij een begrijpelijk verlengstuk van het uitsluitend recht dat een verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds toekomt.¹⁵¹ Vanuit de argumentatie van het tegengaan van oneerlijke concurrentie is het ook begrijpelijk dat er beperkingen zijn gesteld aan het marktoptreden van verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen. De verplichtstelling is ongetwijfeld van grote betekenis (geweest) voor de ontwikkeling van het Nederlands pensioenstelsel, met name in het realiseren van de grote participatiegraad van werknemers in een aanvullend pensioen (beperken 'witte vlek'). Toch gaan stemmen op om de verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds te heroverwegen, omdat de – mededingingsrechtelijk noodzakelijke – vereisten evenzovele beperkingen voor innovatie zouden kunnen zijn. Ook het ontbreken van concurrentie op de markt van het uitvoerders zou innovatie aan de aanbiederskant verhinderen.

Zoals in paragraaf 3.3 aangehaald, was ook het kabinet van oordeel dat keuzevrijheid voor de sociale partners als het gaat om de plaats waar een pensioenregeling wordt ondergebracht, een prikkel kan zijn om een goed pensioen tot stand te

149 Product Approval and Review Process gebaseerd op artikel 32 Besluit Gedragstoezicht financiële ondernemingen Wft (BGfo). Voor de volledigheid merken wij op dat de regel van artikel 105 lid 2 Pensioenwet inzake evenwichtigheid van besluiten van pensioenfondsen een ander doel en een andere strekking heeft dan de PARP–eisen, zodat het een en ander niet zonder meer onderling uitwisselbaar is.

150 Voor het partnerpensioen op risicobasis blijft de doorsneemethodiek bestaan door het voorschrift van de gelijke premie in artikel 17 lid 2 Wtp.

151 Om die laatste reden vond de regering het ongewenst dat een verplichtgesteld bedrijfstakpensioenfonds een PEPP zou kunnen uitvoeren (*Kamerstukken II* 2016–17, 21501, 1435). Opheffing van het verbod van ringfencing in geval van een fusie van bedrijfstakpensioenfondsen is niet doorgestaan vanwege de negatieve gevolgen voor de marktwerking die de Raad van State in het advies beschrijft (*Kamerstukken II* 2015–16, 34117, 37 en 38).

brenge¹⁵². Vanwege de betekenis van de verplichtstelling voor het beperken van de witte vlek is een vorm van verplichtstelling zeer gewenst, maar een verschuiving van de verplichtstelling naar de bedrijfstakpensioenregeling blijft als alternatief een optie om verder te onderzoeken.¹⁵³ Voor de voor- en nadelen, mogelijkheden en – de op voorhand wenselijk geachte – collectieve verplichte binding aan een bepaalde uitvoerder, zoals bij de Wet verplichte beroepspensioenregeling, verwijzen wij naar het Netspar-onderzoek van Lutjens en Van der Lecq.¹⁵⁴ Wij zijn ons er overigens van bewust dat in ieder geval in theorie nu al concurrentie mogelijk is op de markt van pensioenuitvoeringsbedrijven. Het is mogelijk dat de daadwerkelijke ruimte daarvoor groter wordt met de eenvormiger en transparantere premieovereenkomsten onder de Wtp.

¹⁵² Zie voetnoot 70. Zie ook Maatman e.a., *Ondernemingsrecht*, 2019/9.

¹⁵³ Zie hierover ook het onderzoek van Lutjens en F. van der Lecq, 'Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen', Netspar Industry Paper 138, 2020. Maatman e.e. *Ondernemingsrecht* 2019/9 schrijven: 'Immers, als op enig moment een niet-verplichtgestelde pensioenaanbieder zijn toegevoegde waarde bewijst door optimale dienstverlening, competitieve beleggingsresultaten en lagere kosten, zal de vraag opkomen waarom die voordelen worden onthouden aan deelnemers van bedrijfstakpensioenfondsen.'

¹⁵⁴ E. Lutjens en F. van der Lecq, 'Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen', Netspar Industry Paper 138, 2020.

OVERZICHT UITGAVEN IN DE DESIGN PAPER SERIE

- 1 Naar een nieuw pensioencontract (2011)
Lans Bovenberg en Casper van Ewijk
- 2 Langlevenrisico in collectieve pensioencontracten (2011)
Anja De Waegenaere, Alexander Paulis en Job Stigter
- 3 Bouwstenen voor nieuwe pensioencontracten en uitdagingen voor het toezicht daarop (2011)
Theo Nijman en Lans Bovenberg
- 4 European supervision of pension funds: purpose, scope and design (2011)
Niels Kortleve, Wilfried Mulder and Antoon Pelsser
- 5 Regulating pensions: Why the European Union matters (2011)
Ton van den Brink, Hans van Meerten and Sybe de Vries
- 6 The design of European supervision of pension funds (2012)
Dirk Broeders, Niels Kortleve, Antoon Pelsser and Jan-Willem Wijckmans
- 7 Hoe gevoelig is de uittredeleeftijd voor veranderingen in het pensioenstelsel? (2012)
Didier Fouarge, Andries de Grip en Raymond Montizaan
- 8 De inkomensverdeling en levensverwachting van ouderen (2012)
Marika Knoef, Rob Alessie en Adriaan Kalwij
- 9 Marktconsistente waardering van zachte pensioenrechten (2012)
Theo Nijman en Bas Werker
- 10 De RAM in het nieuwe pensioenakkoord (2012)
Frank de Jong en Peter Schotman
- 11 The longevity risk of the Dutch Actuarial Association's projection model (2012)
Frederik Peters, Wilma Nusselder and Johan Mackenbach
- 12 Het koppelen van pensioenleeftijd en pensioenaanspraken aan de levensverwachting (2012)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg en Tim Boonen
- 13 Impliciete en expliciete leeftijdsdifferentiatie in pensioencontracten (2013)
Roel Mehlkopf, Jan Bonenkamp, Casper van Ewijk, Harry ter Rele en Ed Westerhout
- 14 Hoofdlijnen Pensioenakkoord, juridisch begrepen (2013)
Mark Heemskerk, Bas de Jong en René Maatman
- 15 Different people, different choices: The influence of visual stimuli in communication on pension choice (2013)
Elisabeth Brügggen, Ingrid Rohde and Mijke van den Broeke
- 16 Herverdeling door pensioenregelingen (2013)
Jan Bonenkamp, Wilma Nusselder, Johan Mackenbach, Frederik Peters en Harry ter Rele
- 17 Guarantees and habit formation in pension schemes: A critical analysis of the floor-leverage rule (2013)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 18 The holistic balance sheet as a building block in pension fund supervision (2013)
Erwin Fransen, Niels Kortleve, Hans Schumacher, Hans Staring and Jan-Willem Wijckmans
- 19 Collective pension schemes and individual choice (2013)
Jules van Binsbergen, Dirk Broeders, Myrthe de Jong and Ralph Koijen
- 20 Building a distribution builder: Design considerations for financial investment and pension decisions (2013)
Bas Donkers, Carlos Lourenço, Daniel Goldstein and Benedict Dellaert

- 21 Escalerende garantietoezeggingen: een alternatief voor het StAr RAM-contract (2013)
Servaas van Bilsen, Roger Laeven en Theo Nijman
- 22 A reporting standard for defined contribution pension plans (2013)
Kees de Vaan, Daniele Fano, Herialt Mens and Giovanna Nicodano
- 23 Op naar actieve pensioenconsumenten: Inhoudelijke kenmerken en randvoorwaarden van effectieve pensioencommunicatie (2013)
Niels Kortleve, Guido Verbaal en Charlotte Kuiper
- 24 Naar een nieuw deelnemergericht UPO (2013)
Charlotte Kuiper, Arthur van Soest en Cees Dert
- 25 Measuring retirement savings adequacy; developing a multi-pillar approach in the Netherlands (2013)
Marieke Knoef, Jim Been, Rob Alessie, Koen Caminada, Kees Goudswaard, and Adriaan Kalwij
- 26 Illiquiditeit voor pensioenfondsen en verzekeraars: Rendement versus risico (2014)
Joost Driessen
- 27 De doorsneesystematiek in aanvullende pensioenregelingen: effecten, alternatieven en transitiepaden (2014)
Jan Bonenkamp, RYanne Cox en Marcel Lever
- 28 EIOPA: bevoegdheden en rechtsbescherming (2014)
Ivor Witte
- 29 Een institutionele beleggersblik op de Nederlandse woningmarkt (2013)
Dirk Brounen en Ronald Mahieu
- 30 Verzekeraar en het reële pensioencontract (2014)
Jolanda van den Brink, Erik Lutjens en Ivor Witte
- 31 Pensioen, consumptiebehoeften en ouderenzorg (2014)
Marieke Knoef, Arjen Hussem, Arjan Soede en Jochem de Bresser
- 32 Habit formation: implications for pension plans (2014)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 33 Het Algemeen pensioenfonds en de taakafbakening (2014)
Ivor Witte
- 34 Intergenerational Risk Trading (2014)
Jiajia Cui and Eduard Ponds
- 35 Beëindiging van de doorsneesystematiek: juridisch navigeren naar alternatieven (2015)
Dick Boeijen, Mark Heemskerk en René Maatman
- 36 Purchasing an annuity: now or later? The role of interest rates (2015)
Thijs Markwat, Roderick Molenaar and Juan Carlos Rodriguez
- 37 Entrepreneurs without wealth? An overview of their portfolio using different data sources for the Netherlands (2015)
Mauro Mastrogiacomio, Yue Li and Rik Dillingh
- 38 The psychology and economics of reverse mortgage attitudes. Evidence from the Netherlands (2015)
Rik Dillingh, Henriëtte Prast, Mariacristina Rossi and Cesira Urzì Brancati
- 39 Keuzevrijheid in de uittreedleeftijd (2015)
Arthur van Soest
- 40 Afschaffing doorsneesystematiek: verkenning van varianten (2015)
Jan Bonenkamp en Marcel Lever
- 41 Nederlandse pensioenopbouw in internationaal perspectief (2015)
Marieke Knoef, Kees Goudswaard, Jim Been en Koen Caminada
- 42 Intergenerationele risicodeling in collectieve en individuele pensioencontracten (2015)
Jan Bonenkamp, Peter Broer en Ed Westerhout
- 43 Inflation Experiences of Retirees (2015)
Adriaan Kalwij, Rob Alessie, Jonathan Gardner and Ashik Anwar Ali
- 44 Financial fairness and conditional indexation (2015)
Torsten Kleinow and Hans Schumacher
- 45 Lessons from the Swedish occupational pension system (2015)
Lans Bovenberg, RYanne Cox and Stefan Lundbergh

- 46 Heldere en harde pensioenrechten onder een PPR (2016)
Mark Heemskerk, René Maatman en Bas Werker
- 47 Segmentation of pension plan participants: Identifying dimensions of heterogeneity (2016)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggén, Thomas Post and Chantal Hoet
- 48 How do people spend their time before and after retirement? (2016)
Johannes Binswanger
- 49 Naar een nieuwe aanpak voor risicoprofiel-meting voor deelnemers in pensioenregelingen (2016)
Benedict Dellaert, Bas Donkers, Marc Turlings, Tom Steenkamp en Ed Vermeulen
- 50 Individueel defined contribution in de uitkeringsfase (2016)
Tom Steenkamp
- 51 Wat vinden en verwachten Nederlanders van het pensioen? (2016)
Arthur van Soest
- 52 Do life expectancy projections need to account for the impact of smoking? (2016)
Frederik Peters, Johan Mackenbach en Wilma Nusselder
- 53 Effecten van gelaagdheid in pensioen-documenten: een gebruikersstudie (2016)
Louise Nell, Leo Lentz en Henk Pander Maat
- 54 Term Structures with Converging Forward Rates (2016)
Michel Vellekoop and Jan de Kort
- 55 Participation and choice in funded pension plans (2016)
Manuel García-Huitrón and Eduard Ponds
- 56 Interest rate models for pension and insurance regulation (2016)
Dirk Broeders, Frank de Jong and Peter Schotman
- 57 An evaluation of the nFTK (2016)
Lei Shu, Bertrand Melenberg and Hans Schumacher
- 58 Pensioenen en inkomensongelijkheid onder ouderen in Europa (2016)
Koen Caminada, Kees Goudswaard, Jim Been en Marike Knoef
- 59 Towards a practical and scientifically sound tool for measuring time and risk preferences in pension savings decisions (2016)
Jan Potters, Arno Riedl and Paul Smeets
- 60 Save more or retire later? Retirement planning heterogeneity and perceptions of savings adequacy and income constraints (2016)
Ron van Schie, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 61 Uitstroom van oudere werknemers bij overheid en onderwijs. Selectie uit de poort (2016)
Frank Cörvers en Janneke Wilschut
- 62 Pension risk preferences. A personalized elicitation method and its impact on asset allocation (2016)
Gosse Alserda, Benedict Dellaert, Laurens Swinkels and Fieke van der Lecq
- 63 Market-consistent valuation of pension liabilities (2016)
Antoon Pelsser, Ahmad Salahnejhad and Ramon van den Akker
- 64 Will we repay our debts before retirement? Or did we already, but nobody noticed? (2016)
Mauro Mastrogiacomio
- 65 Effectieve ondersteuning van zelfmanagement voor de consument (2016)
Peter Lapperre, Alwin Oerlemans en Benedict Dellaert
- 66 Risk sharing rules for longevity risk: impact and wealth transfers (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg and Thijs Markwat
- 67 Heterogeniteit in doorsneeproblematiek. Hoe pakt de transitie naar degressieve opbouw uit voor verschillende pensioenfondsen? (2017)
Loes Frehen, Wouter van Wel, Casper van Ewijk, Johan Bonekamp, Joost van Valkengoed en Dick Boeijen
- 68 De toereikendheid van pensioenopbouw na de crisis en pensioenhervormingen (2017)
Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada, Kees Goudswaard en Jason Rhuggenaath

- 69 De combinatie van betaald en onbetaald werk in de jaren voor pensioen (2017)
Marleen Damman en Hanna van Solinge
- 70 Default life-cycles for retirement savings (2017)
Anna Grebenchtchikova, Roderick Molenaar, Peter Schotman en Bas Werker
- 71 Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer? (2017)
Casper van Ewijk, Roel Mehlkopf, Sara van den Bleeken en Chantal Hoet
- 72 Activating pension plan participants: investment and assurance frames (2017)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggen, Thomas Post en Chantal Hoet
- 73 Zerotopia – bounded and unbounded pension adventures (2017)
Samuel Sender
- 74 Keuzemogelijkheden en maatwerk binnen pensioenregelingen (2017)
Saskia Bakels, Agnes Joseph, Niels Kortleve en Theo Nijman
- 75 Polderen over het pensioenstelsel. Het debat tussen de sociale partners en de overheid over de oudedagvoorzieningen in Nederland, 1945–2000 (2017)
Paul Brusse
- 76 Van uitkeringsovereenkomst naar PPR (2017)
Mark Heemskerk, Kees Kamminga, René Maatman en Bas Werker
- 77 Pensioenresultaat bij degressieve opbouw en progressieve premie (2017)
Marcel Lever en Sander Muns
- 78 Bestedingsbehoeften bij een afnemende gezondheid na pensionering (2017)
Lieke Kools en Marike Knoef
- 79 Model Risk in the Pricing of Reverse Mortgage Products (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg, Hans Schumacher, Lei Shu and Lieke Werner
- 80 Expected Shortfall voor toezicht op verzekeraars: is het relevant? (2017)
Tim Boonen
- 81 The Effect of the Assumed Interest Rate and Smoothing on Variable Annuities (2017)
Anne G. Balter and Bas J.M. Werker
- 82 Consumer acceptance of online pension investment advice (2017)
Benedict Dellaert, Bas Donkers and Carlos Lourenço
- 83 Individualized life-cycle investing (2017)
Gréta Oleár, Frank de Jong and Ingmar Minderhoud
- 84 The value and risk of intergenerational risk sharing (2017)
Bas Werker
- 85 Pensioenwensen voor en na de crisis (2017)
Jochem de Bresser, Marike Knoef en Lieke Kools
- 86 Welke vaste dalingen en welk beleggings-beleid passen bij gewenste uitkeringsprofielen in verbeterde premieregelingen? (2017)
Johan Bonekamp, Lans Bovenberg, Theo Nijman en Bas Werker
- 87 Inkomens- en vermogensafhankelijke eigen bijdragen in de langdurige ouderenzorg: een levensloopperspectief (2017)
Arjen Hussem, Harry ter Rele en Bram Wouterse
- 88 Creating good choice environments – Insights from research and industry practice (2017)
Elisabeth Brüggen, Thomas Post and Kimberley van der Heijden
- 89 Two decades of working beyond age 65 in the Netherlands. Health trends and changes in socio-economic and work factors to determine the feasibility of extending working lives beyond age 65 (2017)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt and Suzan van der Pas
- 90 Cardiovascular disease in older workers. How can workforce participation be maintained in light of changes over time in determinants of cardiovascular disease? (2017)
Dorly Deeg, E. Burgers and Maaïke van der Noordt
- 91 Zicht op zzp-pensioen (2017)
Wim Zwinkels, Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada en Kees Goudswaard

- 92 Return, risk, and the preferred mix of PAYG and funded pensions (2017)
Marcel Lever, Thomas Michielsen and Sander Muns
- 93 Life events and participant engagement in pension plans (2017)
Matthew Blakstad, Elisabeth Brüggén and Thomas Post
- 94 Parttime pensioneren en de arbeids-participatie (2017)
Raymond Montizaan
- 95 Keuzevrijheid in pensioen: ons brein wil niet kiezen, maar wel gekozen hebben (2018)
Walter Limpens en Joyce Vonken
- 96 Employability after age 65? Trends over 23 years in life expectancy in good and in poor physical and cognitive health of 65–74-year-olds in the Netherlands (2018)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk, Hanneke Comijs and Martijn Huisman
- 97 Loslaten van de verplichte pensioenleeftijd en het organisatieklimaat rondom langer doorwerken (2018)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens en Harry van Dalen
- 98 Overgangseffecten bij introductie degressieve opbouw (2018)
Bas Werker
- 99 You're invited – RSVP! The role of tailoring in incentivising people to delve into their pension situation (2018)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij en Leo Lentz
- 100 Geleidelijke uittreding en de rol van deeltijdpensioen (2018)
Jonneke Bolhaar en Daniël van Vuuren
- 101 Naar een model voor pensioen-communicatie (2018)
Leo Lentz, Louise Nell en Henk Pander Maat
- 102 Tien jaar UPO. Een terugblik en vooruitblik op inhoud, doelen en effectiviteit (2018)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 103 Health and household expenditures (2018)
Raun van Ooijen, Jochem de Bresser en Marika Knoef
- 104 Keuzevrijheid in de uitkeringsfase: internationale ervaringen (2018)
Marcel Lever, Eduard Ponds, Rik Dillingh en Ralph Stevens
- 105 The move towards riskier pension products in the world's best pension systems (2018)
Anne G. Balter, Malene Kallestrup-Lamb and Jesper Rangvid
- 106 Life Cycle Option Value: The value of consumer flexibility in planning for retirement (2018)
Sonja Wendel, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 107 Naar een duidelijk eigendomsbegrip (2018)
Jop Tangelder
- 108 Effect van stijging AOW-leeftijd op arbeids-ongeschiktheid (2018)
Rik Dillingh, Jonneke Bolhaar, Marcel Lever, Harry ter Rele, Lisette Swart en Koen van der Ven
- 109 Is de toekomst gearriveerd? Data science en individuele keuzemogelijkheden in pensioen (2018)
Wesley Kaufmann, Bastiaan Starink en Bas Werker
- 110 De woontevredenheid van ouderen in Nederland (2018)
Jan Rouwendal
- 111 Towards better prediction of individual longevity (2018)
Dorly Deeg, Jan Kardaun, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk en Natasja van Schoor
- 112 Framing in pensioenkeuzes. Het effect van framing in de keuze voor beleggingsprofiel in DC-plannen naar aanleiding van de Wet verbeterde premieregeling (2018)
Marijke van Putten, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings en Eric van Dijk
- 113 Working life expectancy in good and poor self-perceived health among Dutch workers aged 55–65 years with a chronic disease over the period 1992–2016 (2019)
Astrid de Wind, Maaïke van der Noordt, Dorly Deeg and Cécile Boot
- 114 Working conditions in post-retirement jobs: A European comparison (2019)
Ellen Dingemans and Kène Henkens

- 115 Is additional indebtedness the way to increase mortgage-default insurance coverage? (2019)
Yeorim Kim, Mauro Mastrogiacomio, Stefan Hochguertel and Hans Bloemen
- 116 Appreciated but complicated pension Choices? Insights from the Swedish Premium Pension System (2019)
Monika Böhnke, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 117 Towards integrated personal financial planning. Information barriers and design propositions (2019)
Nitesh Bharosa and Marijn Janssen
- 118 The effect of tailoring pension information on navigation behavior (2019)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij and Leo Lentz
- 119 Opleiding, levensverwachting en pensioenleeftijd: een vergelijking van Nederland met andere Europese landen (2019)
Johan Mackenbach, José Rubio Valverde en Wilma Nusselder
- 120 Giving with a warm hand: Evidence on estate planning and bequests (2019)
Eduard Suari-Andreu, Raun van Ooijen, Rob J.M. Alessie and Viola Angelini
- 121 Investeren in menselijk kapitaal: een gecombineerd werknemers- en werkgeversperspectief (2019)
Raymond Montizaan, Merlin Nieste en Davey Poulissen
- 122 The rise in life expectancy – corresponding rise in subjective life expectancy? Changes over the period 1999–2016 (2019)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Noëlle Sant, Henrike Galenkamp, Fanny Janssen and Martijn Huisman
- 123 Pensioenaanvullingen uit het eigen woningbezit (2019)
Dirk Brounen, Niels Kortleve en Eduard Ponds
- 124 Personal and work-related predictors of early exit from paid work among older workers with health limitations (2019)
Nils Plomp, Sascha de Breij and Dorly Deeg
- 125 Het delen van langlevensrisico (2019)
Anja De Waegenaere, Agnes Joseph, Pascal Janssen en Michel Vellekoop
- 126 Maatwerk in pensioencommunicatie (2019)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 127 Dutch Employers' Responses to an Aging Workforce: Evidence from Surveys, 2009–2017 (2019)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens and Hendrik P. van Dalen
- 128 Preferences for solidarity and attitudes towards the Dutch pension system – Evidence from a representative sample (2019)
Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 129 Deeltijdpensioen geen wondermiddel voor langer doorwerken (2019)
Henk-Wim de Boer, Tunga Kantarcı, Daniel van Vuuren en Ed Westerhout
- 130 Spaarmotieven en consumptiegedrag (2019)
Johan Bonekamp en Arthur van Soest
- 131 Substitute services: a barrier to controlling long-term care expenditures (2019)
Mark Kattenberg and Pieter Bakx
- 132 Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen (2019)
Jona Linde
- 133 The impact of the virtual integration of assets on pension risk preferences of individuals (2019)
Sesil Lim, Bas Donkers en Benedict Dellaert
- 134 Reforming the statutory retirement age: Policy preferences of employers (2019)
Hendrik P. van Dalen, Kène Henkens and Jaap Oude Mulders
- 135 Compensatie bij afschaffing doorsnee-systeem (2019)
Dick Boeijen, Chantal de Groot, Mark Heemskerk, Niels Kortleve en René Maatman
- 136 Debt affordability after retirement, interest rate shocks and voluntary repayments (2019)
Mauro Mastrogiacomio

- 137 Using social norms to activate pension plan members: insights from practice (2019)
Joyce Augustus-Vonken, Pieter Verhallen, Lisa Brüggem and Thomas Post
- 138 Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen (2020)
Erik Lutjens en Fieke van der Lecq
- 139 Eigen bijdrage aan ouderenzorg (2020)
Pieter Bakx, Judith Bom, Marianne Tenand en Bram Wouterse
- 140 Inrichting fiscaal kader bij afschaffing doorsneesystematiek (2020)
Bastiaan Starink en Michael Visser
- 141 Hervorming langdurige zorg: trends in het gebruik van verpleging en verzorging (2020)
Pieter Bakx, Pilar Garcia-Gomez, Sara Rellstab, Erik Schut en Eddy van Doorslaer
- 142 Genetic health risks, insurance, and retirement (2020)
Richard Karlsson Linnér and Philipp D. Koellinger
- 143 Publieke middelen voor particuliere ouderenzorg (2020)
Arjen Hussem, Marianne Tenand en Pieter Bakx
- 144 Emotions and technology in pension service interactions: Taking stock and moving forward (2020)
Wiebke Eberhardt, Alexander Henkel en Chantal Hoet
- 145 Opleidingsverschillen in levensverwachting: de bijdrage van acht risicofactoren (2020)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Johan P. Mackenbach
- 146 Shades of Labor: Motives of Older Adults to Participate in Productive Activities (2020)
Sonja Wendel and Benedict Dellaert
- 147 Raising pension awareness through letters and social media: Evidence from a randomized and a quasi-experiment (2020)
Marieke Knoef, Jim Been and Marijke van Putten
- 148 Infographics and Financial Decisions (2020)
Ruben Cox and Peter de Goeij
- 149 To what extent can partial retirement ensure retirement income adequacy? (2020)
Tunga Kantarcı and Jochem Zweerink
- 150 De steun voor een 'zwareberoepenregeling' ontleed (2020)
Harry van Dalen, Kène Henkens en Jaap Oude Mulders
- 151 Verbeteren van de inzetbaarheid van oudere werknemers tot aan pensioen: literatuuroverzicht, inzichten uit de praktijk en de rol van pensioenuitvoerders (2020)
Peter Lapperre, Henk Heek, Pascal Corten, Ad van Zonneveld, Robert Boulogne, Marieke Koeman en Benedict Dellaert
- 152 Betere risicospreiding van eigen bijdragen in de verpleeghuiszorg (2020)
Bram Wouterse, Arjen Hussem en Rob Aalbers
- 153 Doorbeleggen met garanties? (2020)
Roderick Molenaar, Peter Schotman, Peter Dekkers en Mark Irwin
- 154 Differences in retirement preferences between the self-employed and employees: Do job characteristics play an explanatory role? (2020)
Marleen Damman, Dieuwke Zwier en Swenne G. van den Heuvel
- 155 Do financial incentives stimulate partially disabled persons to return to work? (2020)
Tunga Kantarcı and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 156 Wijzigen van de bedrijfstakpensioenregeling: tussen pensioenfondsbestuur en sociale partners (2020)
J.R.C. Tangelder
- 157 Keuzes tijdens de pensioenopbouw: de effecten van nudging met volgorde en standaardopties (2020)
Wilde Zijlstra, Jochem de Bresser en Marieke Knoef
- 158 Keuzes rondom pensioen: implicaties op uitkeringssnelheid voor een heterogeen deelnemersbestand (2020)
Servaas van Bilsen, Johan Bonekamp, en Eduard Ponds

- 159 Met big data inspelen op woonwensen en woongedrag van ouderen: praktische inzichten voor ontwerp en beleid (2020)
Ioulia V. Ossokina en Theo A. Arentze
- 160 Economic consequences of widowhood: Evidence from a survivor's benefits reform in the Netherlands (2020)
Jeroen van der Vaart, Rob Alessie and Raun van Ooijen
- 161 How will disabled workers respond to a higher retirement age? (2020)
Tunga Kantarcı, Jim Been and Arthur van Soest
- 162 Deeltijdpensioenen: belangstelling en belemmeringen op de werkvloer (2020)
Hanna van Solinge, Harry van Dalen en Kène Henkens
- 163 Investing for Retirement with an Explicit Benchmark (2020)
Anne Balter, Lennard Beijering, Pascal Janssen, Frank de Jong, Agnes Joseph, Thijs Kamma and Antoon Pelsser
- 164 Vergrijzing en verzuim: impact op de verzekeringsvoorkeuren van werkgevers (2020)
Remco Mallee en Raymond Montizaan
- 165 Arbeidsmarkteffecten van de pensioen-premiesystematiek (2020)
Marika Knoef, Sander Muns en Arthur van Soest
- 166 Risk Sharing within Pension Schemes (2020)
Anne Balter, Frank de Jong en Antoon Pelsser
- 167 Supporting pension participants: Three lessons learned from the medical domain for better pension decisions (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman and Hans Hoeken
- 168 Variable annuities with financial risk and longevity risk in the decumulation phase of Dutch DC products (2021)
Bart Dees, Frank de Jong and Theo Nijman
- 169 Verloren levensjaren als gevolg van sterfte aan Covid-19 (2021)
Bram Wouterse, Frederique Ram en Pieter van Baal
- 170 Which work conditions can encourage older workers to work overtime? (2021)
Raymond Montizaan and Annemarie Kuenn-Nelen
- 171 Herverdeling van individueel pensioen-vermogen naar partnerpensioen: een stated preference-analyse (2021)
Raymond Montizaan
- 172 Risicogedrag na een ramp; implicaties voor pensioenen (2021)
Martijn de Vries
- 173 The Impact of Climate Change on Optimal Asset Allocation for Long-Term Investors (2021)
Mathijs Cosemans, Xander Hut and Mathijs van Dijk
- 174 Beleggingsbeleid bij onzekerheid over risicobereidheid en budget (2021)
Agnes Joseph, Antoon Pelsser en Lieke Werner
- 175 On the Resilience of ESG Stocks during COVID-19: Global Evidence (2021)
Gianfranco Gianfrate, Tim Kievid & Mathijs van Dijk
- 176 De solidariteitsreserve juridisch ontrafeld (2021)
Erik Lutjens en Herman Kappelle
- 177 Hoe vertrouwen in politiek en maatschappij doorwerkt in vertrouwen in pensioeninstituten (2021)
Harry van Dalen en Kène Henkens
- 178 Gelijke rechten, maar geen gelijke pensioenen: de gender gap in Nederlandse tweedepijlerpensioenen
Suzanne Kali, Jim Been, Marika Knoef en Albert van Marwijk Kooy
- 179 Completing Dutch pension reform (2021)
Ed Westerhout, Eduard Ponds and Peter Zwaneveld
- 180 When and why do employers hire and rehire employees beyond normal retirement age? (2021)
Orlaith C. Tunney and Jaap Oude Mulders
- 181 Family and government insurance: Wage, earnings, and income risks in the Netherlands and the U.S. (2021)
Mariacristina De Nardi, Giulio Fella, Marika Knoef, Gonzalo Paz-Pardo and Raun van Ooijen

- 182 Het gebruik van data in de pensioenmarkt (2021)
Willem van der Deijl, Marije Kloek, Koen Vaassen en Bas Werker
- 183 Applied Data Science in the Pension Industry: A Survey and Outlook (2021)
Onaopepo Adekunle, Michel Dumontier and Arno Riedl
- 184 Individual differences in accessing personalized online pension information: Inertia and a digital hurdle (2021)
Milena Dinkova, Adriaan Kalwij & Leo Lentz
- 185 Transitie: gevoeligheid voor veronderstellingen en omstandigheden (2021)
Anne Balter, Jan Bonenkamp en Bas Werker
- 186 De voordelen van de solidariteitsreserve ontrafeld (2021)
Servaas van Bilsen, Roel Mehlkopf en Antoon Pelsser
- 187 Consumption and time use responses to unemployment (2021)
Jim Been, Eduard Suari-Andreu, Marike Knoef en Rob Alessie
- 188 Wat is inertie? (2021)
Marijke van Putten en Robert-Jan Bastiaan de Rooij
- 189 The effect of the Dutch financial assessment framework on the mortgage investments of pension funds (2021)
Yeorim Kim and Mauro Mastrogiacomio
- 190 The Recovery Potential for Underfunded Pension Plans (2021)
Li Yang, Antoon Pelsser and Michel Vellekoop
- 191 Trends in verschillende gezondheidsindicatoren: de rol van opleidingsniveau (2021)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Dorly Deeg
- 192 Toedeling van rendementen met spreiding (2021)
Anne Balter en Bas Werker
- 193 Occupational pensions, macroprudential limits, and the financial position of the self-employed (2021)
Francesco G. Caloia, Stefan Hochguertel and Mauro Mastrogiacomio
- 194 How do spouses respond when disability benefits are lost? (2021)
Mario Bernasconi, Tunga Kantarci, Arthur van Soest, and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 195 Pension Payout Preferences (2021)
Rik Dillingh and Maria Zumbuehl
- 196 Naar de kern van pensioenkeuzes (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken
- 197 The Demand for Retirement Products: The Role of Withdrawal Flexibility and Administrative Burden (2021)
Pim Koopmans, Marike Knoef and Max van Lent
- 198 Stapelen van keuzes; interacties in keuze-architectuur en tussen tijd en risico (2021)
Jona Linde en Ingrid Rohde
- 199 Arbeidsmarktstatus tussen de 65ste verjaardag en de AOW-leeftijd: verschillen tussen opleidingsgroepen (2021)
Wilma J. Nusselder, Marti K. Rado en Dorly J.H. Deeg
- 200 Geheugenloos spreiden met gelijke aanpassingen (2021)
Sander Muns
- 201 Bevoegdheidsverdeling sociale partners en pensioenfondsen bij stelseltransitie (2022)
René Maatman en Mark Heemskerk
- 202 Matchmaking in pensioenland: welk pensioen past bij welke deelnemer? (2022)
Marike Knoef, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings, Marco van Toorn, Floske Weehuizen, Bart Dees en Jorgo Goossens
- 203 Inkomenseffecten bij en na invaren in het nieuwe pensioencontract (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker
- 204 Pensioenvoorbereiding van zzp'ers tijdens de coronacrisis (2022)
Marleen Damman en Gerbert Kraaykamp
- 205 Een reële oriëntatie van het nieuwe pensioencontract (2022)
Rens van Gastel, Niels Kortleve, Theo Nijman en Peter Schotman
- 206 Infographics and financial decisions: an eye-tracking experiment (2022)
Hong Phuoc (Michael) Vo, Reinier Cozijn and Peter de Goeij

- 207 Eliciting Pension Beneficiaries' Sustainability Preferences (2022)
Rob Bauer, Tobias Ruof and Paul Smeets
- 208 No pension and no house? The effect of LTV limits on the housing wealth accumulation of the self-employed (2022)
Mauro Mastrogiacomio and Cindy Biesenbeek
- 209 Drawing Up the Bill: Does Sustainable Investing Affect Stock Returns Around the World? (2022)
Rômulo Alves, Philipp Krueger and Mathijs van Dijk
- 210 Personal life events and individual risk preferences (2022)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 211 Trust and Distrust in Pension Providers in Times of Decline and Reform. Analysis of Survey Data 2004–2021 (2022)
Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens
- 212 Diversiteit en inclusie in pensioenfondsbesturen (2022)
Tanachia Ashikali and Floortje Fontein
- 213 NDC-pensioen: bruikbaar alternatief voor Nederland? Verkenning van routes voor versterking pensioen voor allen (2022)
Casper van Ewijk, Lex Meijdam en Eduard Ponds
- 214 Visuele communicatie van onzekere pensioenuitkeringen (2022)
Lisanne van Weelden, Maaïke Jongenelen, Marloes van Moort en Hans Hoeken
- 215 Uitkeringseffecten en kostendeekkende premies in het nieuwe nabestaandenpensioen (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker
- 216 A comparison of pension-relevant preferences, traits, skills, and attitudes between the self-employed and employees in the Netherlands (2022)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 217 Het pensioenperspectief van basisbanen (2022)
Ton Wilthagen, Zeger Kluit en Michael Visser
- 218 Carbon Bias in Index Investing (2022)
Mathijs Cosemans and Dirk Schoenmaker
- 219 Measuring Risk Capacity (2022)
Rob Alessie, Viola Angelini and Lars Kleinhuis
- 220 Participatiehypotheeken als impuls voor mobiliseren woningkapitaal: een interessante optie voor pensioenfondsen (2023)
Casper van Ewijk, Arjen Gielen, Marike Knoef, Mauro Mastrogiacomio en Alfred Slager
- 221 Trust in Pension Funds, Or the Importance of Being Financially Sound (2023)
Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens
- 222 De pensioenvoorziening in Nederland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland: een rechtsvergelijkend onderzoek (2023)
Jessica van den Heuvel-Warren
- 223 Sustainable Development Goals and Sovereign Bond Spreads: Investor Implications (2023)
Eline ten Bosch, Mathijs van Dijk, and Dirk Schoenmaker
- 224 Show Me My Future: Data-Driven Storytelling and Pension Communication (2023)
Kay Schroeder, Inka Eberhardt, Wiebke Eberhardt and Alexander Henkel
- 225 Shocks to Occupational Pensions and Household Savings (2023)
Francesco Caloia, Mauro Mastrogiacomio and Irene Simonetti
- 226 Vertrouwen in partijen in het Nederlandse pensioenveld: een kwalitatief onderzoek onder deelnemers, consultants en adviseurs (2023)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken
- 227 Trust in the financial performance of pension funds, public perception, and its effect on participation in voluntary pension saving plans (2023)
Floor Goedkoop, Madi Mangan, Mauro Mastrogiacomio and Stefan Hochguertel

- 228 Measuring sustainability preferences of pension members – A methodological proposition and a case study of a UK pension fund (2023)
Rob Bauer, Marco Ceccarelli, Katrin Gödker, and Paul Smeets
- 229 Invaren of niet invaren door pensioenfondsen: economische en juridische aspecten (2023)
Casper van Ewijk en Mark Heemskerk
- 230 Stated product choices of heterogeneous agents are largely consistent with standard models (2023)
Bart Dees, Theo Nijman and Arthur van Soest
- 231 What comes to mind when considering looking into and/or adjusting one's pension? An empirical study among UK and US residents (2023)
Eric van Dijk, Marcel Zeelenberg, Wändi Bruine de Bruin and Robert-Jan Bastiaan de Rooij
- 232 Taakafbakening: houdbaarheid in toekomstig pensioenstelsel (2023)
Erik Lutjens en Hans van Meerten

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Dit is een uitgave van:

Netspar

Telefoon 013 466 2109

E-mail info@netspar.nl

www.netspar.nl

Augustus 2023